

ONDERZOEKSRAPPORT “ZIN IN SENIORITEIT”

Werkplaats Ouderen

Deelproject voor lectoraat “Verlangen naar het heilige”

Eindverantwoordelijke: Jan Martijn Abrahamse

Onderzoekers:

Froukje Davidse

Evelien van Duffelen

Jan Piet Vlasblom

Ina ter Avest (verslaglegging)

Beeld voor- en achterpagina: Niek Stam

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
1 Om te beginnen	6
1.1 <i>Aanleiding van het onderzoek ‘Zin in Senioriteit’</i>	<i>8</i>
1.2 <i>Inbedding van het onderzoek in de CHE.....</i>	<i>9</i>
1.3 <i>Dubbelperspectief.....</i>	<i>9</i>
1.4 <i>Begripsafbakening ‘zingeving’.....</i>	<i>10</i>
1.5 <i>Maatschappelijk en wetenschappelijk belang</i>	<i>11</i>
2 Onderzoeksoptzet, probleem- en vraagstelling.....	13
2.1 <i>Probleemstelling</i>	<i>13</i>
2.2 <i>Vraagstelling</i>	<i>13</i>
2.3 <i>Doelstelling</i>	<i>14</i>
2.4 <i>Onderzoeksmethode.....</i>	<i>14</i>
2.5 <i>Dataverzameling</i>	<i>14</i>
2.6 <i>Data-analyse</i>	<i>15</i>
3 Uitvoering van het onderzoek.....	16
3.1 <i>Achtergrond interviewers.....</i>	<i>16</i>
3.2 <i>Mogelijke belangenconflicten.....</i>	<i>16</i>
3.3 <i>Wetenschappelijke integriteit en intellectueel eigendom.....</i>	<i>16</i>
3.4 <i>Voorzorg en nazorg.....</i>	<i>17</i>
3.5 <i>Bedreigingen voor het onderzoek.....</i>	<i>17</i>
3.6 <i>Werving en selectie respondenten</i>	<i>17</i>
3.7 <i>Informatieverstrekking en consentverklaringen.....</i>	<i>19</i>
3.8 <i>Benodigde persoonsgegevens</i>	<i>19</i>
3.9 <i>Dataverzameling en bewaartermijnen.....</i>	<i>19</i>
4 Werkwijze van het onderzoek	20
4.1 <i>Praktijk van het onderzoek</i>	<i>20</i>
5 Data-analyse.....	23
5.1 <i>Interviews – transcriptie en codering.....</i>	<i>23</i>
5.2 <i>Resultaten.....</i>	<i>24</i>

6	Conclusie, discussie en aanbevelingen	35
6.1	<i>Beantwoording onderzoeksvragen.....</i>	35
6.2	<i>Advies ouderen die benaderd zijn uit kerken</i>	36
6.3	<i>Advies ouderen die benaderd zijn uit het sociaal domein</i>	36
6.4	<i>Discussie</i>	37
7	Aanbevelingen	40
8	Tot slot	41
9	Referenties	42
	Bijlage 1a Informatiebrief voor respondenten (kerken)	44
	Bijlage 1b Informatiebrief voor respondenten (sociaal domein)	45
	Bijlage 2 Toestemmingsformulier onderzoek ‘Zin in senioriteit’	46
	Bijlage 3 Onderzoeksmethodiek – fotokaarten	48
	Bijlage 4 Ten behoeve van beantwoording deelvraag 3	50
	Bijlage 5 Flyer nazorg centrum Levensvragen in de Vallei	51
	Bijlage 6 Datamanagementplan	52
	Bijlage 7 Frequentie van genoemde begrippen in antwoorden op open vraag	54
	Bijlage 8 Handreiking codering Betekeniskompas.....	57
	Bijlage 9 Interviewprotocol.....	62

Samenvatting

Oud worden, steeds ouder worden, staat volop in de belangstelling. Er wordt van een 'grijze golf' gesproken. Veel aandacht is daarbij voor de kosten die die 'grijze golf' met zich meebrengt. In eerste instantie werd namelijk gekeken naar de afnemende fysieke gesteldheid van de ouder wordende mens, en de daaraan gepaard gaande zorgbehoefte. Langer ouder worden en oud zijn roept niet alleen lichamelijk zorg op, maar daagt ook uit te kijken naar zin-ervaringen van ouderen in de derde en vierde levensfase in een samenleving waarin sprake is van afname van zin-volheid (Van Campen 2020, p. 31). Het project 'Zin in Senioriteit' richt zich daarom niet op die toenemende zorgbehoefte vanwege de fysieke gesteldheid, maar gaat in op existentiële vragen die langer ouder worden en zijn met zich meebrengt – de vraag naar zin.

Nadat de context geschetst is, verhelderen wij aan de hand van wat eerdere onderzoekers beschreven hebben, en op wiens schouders wij staan, het begrip 'zingeving'. Onze algemene onderzoeksvraag hebben we als volgt geformuleerd:

Hoe gaan thuiswonende ouderen van 75–85 jaar in Ede die deel uitmaken van een geloofsgemeenschap om met zingevingthema's en hoe in hoeverre sluiten kerken en de Gemeente Ede daar volgens hen adequaat bij aan?

Om antwoord te krijgen op deze vraag hebben wij een semi-gestructureerd onderzoek gedaan waarin wij de werkwijze van het Betekeniskompas (Roor&Van Duffelen 2023) gevolgd hebben.

De resultaten van het kwalitatief en kwantitatief deel van ons onderzoek onder deze ouderen in Ede bevestigen het belang van sociaal contact. Sommigen missen de kerk(gang) als ontmoetingsmogelijkheid en als vindplaats van zin. In gezamenlijke activiteiten, in ontmoeting met anderen, met mensen van dezelfde leeftijd en ook met jongere mensen (kinderen en kleinkinderen), ervaren ouderen dat zij van betekenis kunnen zijn. Sociale contacten zijn voor de groep ouderen die in het onderzoek participeerden, zingevende ervaringen. Zij ervaren zin in alledaagse contacten – met familie, bezoekers van activiteiten, en toevallige anderen in de directe omgeving – zogenoemde 'bekende vreemden'. De zin van het (eigen) leven horen we terug als ouderen vertellen over wat zij voor een ander willen en kunnen betekenen. Dat klinkt in een woord als 'opdracht' dat door enkele ouderen gebruikt wordt.

Ouderen zijn van mening dat zij op het gebied van geloof ('kijk op het leven', of levens-beschouwing) iets (meer) zouden kunnen betekenen voor anderen door ervaringen te delen.

Ouderen nemen graag deel aan activiteiten die door kerken en sociaal domein worden aangeboden. Het advies van ouderen aan kerk en aan het sociaal domein wijst twee kanten op: luister naar ons bij het plannen van activiteiten vóór ons, én maak gebruik van onze kwaliteiten zodat er ook activiteiten dóór ons georganiseerd kunnen worden.

1 Om te beginnen

Oud worden, steeds ouder worden, staat volop in de belangstelling. Veel aandacht is daarbij voor de kosten die dat met zich meebrengt. Immers, in de laatste levensfase waarin in het algemeen de fysieke gesteldheid sterk veranderd, hebben mensen meer medische zorg nodig (Westendorp 2014, p. 190 ff). Men spreekt, op basis van de kalenderleeftijd, na de derde levensfase (65–85 jaar) van de vierde levensfase (hoge ouderdom, ouder dan 85 jaar; Van Baardwijk & Rosmolen 2015, p. 7). Oud worden ziet men als een probleem vanwege de toenemende afhankelijkheid van medische zorg (Van Vliet & Westendorp 2013, p. 9). Een in het oog vallend kenmerk van de derde en vierde levensfase is namelijk de lichamelijke verandering. Gezond ouder worden is aanvankelijk vooral in verband gebracht met fysieke gezondheid. Westendorp beschrijft de relatie fysieke gezondheid en ouder worden als ‘het rafelig einde’ (Westendorp 2014, p. 200 ff.).

‘*Healty aging*’ – het concept waarmee men grip probeert te krijgen op dat ‘rafelig einde’ – betreft om te beginnen de beteugeling van de fysieke situatie waarmee de ouder wordende mens geconfronteerd wordt in wat men is gaan noemen in de derde (65–85 jaar) en vierde levensfase (85 jaar en ouder) (Van Baardwijk & Rosmolen 2015, p. 16). Mensen hebben in die laatste levensfasen te maken met ‘een lijf dat niet helemaal meer doet wat het zou moeten doen, totdat je doodgaat’. Langer leven houdt in dat men meer jaren met lichamelijke gebreken te maken kan krijgen, en ook met ziekte; een ‘rafelig einde’. De stand van de medische wetenschap zorgt ervoor dat steeds meer ouderen steeds ouder worden, en steeds meer zorg nodig hebben, wat de samenleving steeds meer geld kost. Dat laatste blijkt een prikkel om na te denken over manieren waarop mensen aan hun leven kunnen vormgeven. De World Health Organization (WHO) kijkt verder dan de lichamelijke gesteldheid van de ouder wordende mens. De WHO beschrijft oud worden en zijn als de ‘afwezigheid van fysieke, mentale en sociale gebreken, en de aanwezigheid van een welbevinden (Westendorp, p. 208). Van belang is wat in deze omschrijving achter de komma staat: ‘aanwezigheid van een welbevinden’. Het blijkt dat ondanks ‘fysieke, mentale en sociale gebreken’ en toenemende kwetsbaarheid en afhankelijkheid, mensen zich goed kunnen voelen in die laatste levensfase. Men spreekt van de *disability*-paradox (ibid., p. 209; Van Vliet & Westendorp 2013). Uit een grootschalig Leids onderzoek¹ onder 55-plussers in 2013, waarbij men het oor te luisteren legde bij ouderen zelf, bleken ‘acceptatie’ en ‘aanpassing’ kernwoorden; accepteren van en aanpassing aan fysieke veranderingen beschouwde men in de betreffende onderzoekspopulatie als voorwaardelijk voor een algemeen gevoel van welbevinden. Belangrijk was, zo bleek uit het Leids onderzoek, het ‘investeren [in sociale contacten] op jonge leeftijd’ een vorm van voorzorg en voorbereiding, en zelf regie houden (ibid., p. 213, 229). De kwaliteit van sociale contacten bleek daarbij belangrijker dan het aantal. Contacten met familie en/of vrienden, evenals maatschappelijke participatie (al dan niet betaald) spelen een rol bij het welbevinden en het al dan niet als zinvol ervaren van het leven. De onderzoekers van het hiervoor genoemde Leids onderzoek munten in dit verband het concept ‘vitaliteit’. Daaronder verstaan zij ‘de mogelijkheid om ambities te

¹ Het Leids onderzoek bestaat uit een voorbereidend kwalitatief deel (acht focusgroep-gesprekken, in totaal 48 participanten), waaruit thema’s kwamen voor kwantitatief deel (representatieve steekproef, 650 personen) (Van Vliet & Westendorp 2013).

stellen passend bij de levenssituatie en vervolgens de zelf gestelde doelen te realiseren (in: Grijs is niet zwart wit, p. 20). Vitaliteit zo verstaan, lijkt een voorwaarde om zin te hebben in en te geven aan het ouder worden.

In ons onderzoek onder ouderen van 75–85 jaar besteden wij aandacht aan ‘zin’. Aandacht voor zingeving blijkt belangrijk – niet alleen voor ouderen! Zingeving komt steeds meer op de kaart te staan. Tegelijk is er ook het risico op een ‘afvink’-manier van omgaan zingeving. Zingeving wordt dan ‘plat’ benaderd met de vraag: ‘Waar kom je je bed voor uit?’. Zingeving dreigt zoals ‘maakbaar’ te worden benaderd. Hierbij kunnen kritische kanttekeningen geplaatst worden.

Voor veel ouderen is *verlies* van een of meerdere aspecten van zingeving aan de orde van de dag (Wielhouwer, 2021).² Wielhouwer onderscheidt in het zingevingproces coherentie (begrijp ik mijzelf in mijn leven), doel (welke plannen heb ik in/met mijn leven) en betekenis (welke waarde hecht ik aan mijn/het leven). Betekenis- en waardevolle contacten vallen bijvoorbeeld weg door het overlijden van leeftijdsgenoten. Wanneer het lichaam gebrekkig wordt, neemt het in toenemende mate af zinvolle activiteiten op te nemen in de planning van bezigheden, zoals het oppassen op de kleinkinderen of het doen van vrijwilligerswerk. Wanneer mensen te maken krijgen met dergelijke ingrijpende gebeurtenissen komen vaak levensvragen op; vragen waar niet direct, feitelijke antwoorden op te vinden zijn, zoals: ‘Waarom overkomt mij dit?’, ‘Is dit een straf van God?’, ‘Waar doe ik het eigenlijk voor?’ of ‘wat is de zin van mijn leven nu ik weinig meer kan?’ (Van der Heul & Meijer, 2014). Als iemand de moed vindt dit soort vragen te uiten, vraagt dat om passende aandacht en steun.³

Verlies van zingevingskaders

In vroeger tijden, tot aan het hoogtepunt van de verzuiling in de jaren ‘60 van de vorige eeuw, speelden kerken een belangrijke rol in omgaan met vragen omtrent ‘zin’, de zogenoemde ‘ultieme vragen’. Kerken boden een vastomlijnd zingevingskader. Vragen over de zin van het leven werden van een helder en eenduidig antwoord voorzien. Onder invloed van onder andere secularisatie en individualisatie in de tweede helft van de 20^e eeuw heeft in het begin van de 21^e eeuw het antwoord van de kerken aan geloofwaardigheid ingeboet. Lidmaatschap van een kerk of andere geloofs-/levensbeschouwelijke gemeenschap is niet langer vanzelfsprekend. Een meerderheid van de mensen geeft aan niet met een kerk of levensbeschouwelijke groepering verbonden te zijn.⁴ Dat betekent dat mensen zich niet meer als vanzelfsprekend op een bepaald zingevingskader richten voor het omgaan met zingevingsvragen. Ook kunnen zij de weg niet meer vinden en een beroep doen op een voorganger of pastoraal werker voor begeleiding bij hun zingevingsvragen.

² *Geron*, tijdschrift over ouder worden en samenleving; het nummer van december 2021 is geheel gewijd aan zingeving.

³ Zingeving. ‘Dat is de meest gezondmakende kracht.’ <https://www.iph.nl/kennisbank/machteld-huber-en-de-dimensie-zingeving-2/> geraadpleegd 10 april 2026.

⁴ <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2023/religieuze-betrokkenheid-in-nederland?onpage=true#c-3--Ontwikkelingen-in-religieuze-betrokkenheid>; geraadpleegd 3 maart 2026.

Zoektocht naar zin

Voor bewoners van verpleeghuizen voorziet landelijke wetgeving in geestelijke verzorging voor het omgaan met vragen naar de zin van hun leven. Veel ouderen echter blijven zo lang mogelijk thuis wonen; een wens die door de overheid ondersteund wordt.⁵ Langer thuis wonen betekent ook dat van ouderen verwacht wordt dat zij langer regie over hun eigen leven (moeten) houden (Echteld & Van lersel, 2019).

Er zijn echter grenzen aan die 'eigen regie'. Immers, in deze levensfase zien veel thuiswonende ouderen dat hun netwerk kleiner wordt en fysieke mogelijkheden beperkter door lichamelijke belemmeringen. Ze worden afhankelijk en zijn steeds vaker aangewezen op het vinden van eigen antwoorden – zowel voor praktische aangelegenheden als rondom het verlangen naar zin en de ervaring van zinloosheid.⁶ Aangewezen op zichzelf in het leven van alledag, en op hun zoektocht naar zin.

Deze laatste groep ouderen – de babyboomers, opgegroeid in de jaren '50, en geleefd met de gedachte van een keuzebiografie⁷ – zullen zichzelf opnieuw moeten uitvinden en 'een eigen doorleefde omgang moeten vinden met zowel de kwaliteiten als de beperkingen die eigen zijn aan het proces van ouder worden' (Baars, in Van Baardwijk & Rosmolen 2015, p. 16). De bezinning daarop kan alleen als we ons oor te luisteren te leggen bij deze groep ouderen zelf (Westendorp 2014, p.207). Dat is wat het onderzoeksproject 'Zin in Senioriteit' doet: vanuit een *emic*-perspectief luisteren de onderzoekers naar wat ouderen als zinvol ervaren, wat hun behoeften zijn en op welke manier zij zelf kunnen bijdragen aan gezond ouder worden in de breedste zin van het woord. Niet op het 'wat' – het oud zijn van de geïnterviewde persoon – is het interview gericht, maar op het 'wie' – de uniciteit – van de betreffende persoon.

1.1 Aanleiding van het onderzoek 'Zin in Senioriteit'

Het onderzoeksproject 'Zin in Senioriteit' komt voort uit het initiatief van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Dit ministerie stelt subsidie beschikbaar voor een nieuw aan te vragen en op te zetten 'Werkplaats Ouderen' in de regio Ede. Deze werkplaats valt onder het bredere project 'Werkplaatsen Sociaal Domein'. Binnen deze werkplaatsen werken hogescholen, zorg- en welzijnsinstellingen, gemeenten en cliëntenorganisaties met elkaar samen. Zij bepalen in samenspraak een regionale kennis- en ontwikkelagenda om vraagstukken in het sociaal domein te onderzoeken en de aanpak te verbeteren (Werkplaatsen Sociaal Domein, 2020).

⁵ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/zorg-en-ondersteuning-thuis/hulp-aan-ouderen-om-langer-thuis-te-blijven-wonen> geraadpleegd 3 maart 2026.

⁶ Voor deze groep ouderen heeft de overheid voor de periode 2022–2027 een bedrag van €150 miljoen beschikbaar gesteld voor geestelijke verzorging in de thuissituatie. Op het moment van schrijven van dit onderzoeksverslag (februari–maart 2026) is het onzeker of deze middelen ook op de langere termijn beschikbaar kunnen blijven.

⁷ Het begrip keuzebiografie verwijst naar de eigen invulling die de babyboom-generatie heeft kunnen geven aan identiteit. In de decennia daarvoor lagen veel identiteits-aspecten door geboorte vast: welke opleiding je ging volgen, welk beroep je ging uitoefenen, hoe je man of vrouw was, met wie je trouwde en wanneer je een gezin ging stichten (Dohmen & De Lange 2005).

Eén van de onderzoeksthema's in de nieuwe 'Werkplaats Ouderen' is 'Ouderen langer thuis', een thema dat aansluit bij het programma 'Wonen, Ondersteuning en Zorg voor Ouderen' (Rijksoverheid, 2022). Ouderen leven langer en zijn vitaler. De toenemende vergrijzing is aanleiding tot zorg. Westendorp spreekt van de stijging van vraag naar en de druk op de zorg, en de oplopende zorgkosten van 'de grijze druk als wassend water' (Westendorp 2014, p. 206). Het aantal mantelzorgers en werkers in de zorg stijgt echter niet evenredig mee met de toegenomen zorgvragen (Rijksoverheid, 2024). In 2040 is het aantal ouderen dat thuis intensief verzorgd moet worden naar schatting opgelopen tot 145.000 (nu.nl, 2024).

Een nogal eenzijdig beeld spreekt uit voorgaande zinnen – 'de' oudere bestaat namelijk niet. Spreken van 'de grijze druk' benadrukt het 'wat', namelijk het 'senior'-zijn. 'Senior'-zijn overheerst in dat geval het 'wie' – het uniek mens zijn, onvervangbaar, onherhaalbaar, radicaal verschillend van wie dan ook (vgl. Isarin 2001, p. 60, 62 ff.). Elke oudere is een 'wie', een eigen persoonlijkheid met eigen zingevingsvragen. Hoe daarmee om te gaan is een vraag zowel op individueel- als op samenlevingsniveau. In ons onderzoek 'Zin in Senioriteit' benaderen wij die vraag op individueel niveau en zoeken vandaaruit naar mogelijke antwoorden op samenlevingsniveau – het niveau van de Edese samenleving.

1.2 Inbedding van het onderzoek in de CHE

Het onderzoek volgt de richtlijnen van de CHE en wetenschappelijke integriteit.

Organisatorisch is het onderzoeksthema "Ouderen langer thuis" van de Werkplaats Ouderen ondergebracht bij het lectoraat *Informeel netwerken en laatmoderniteit* van de Christelijke Hogeschool Ede (CHE). Binnen dit overkoepelende thema zal een deelonderzoek opgezet en uitgevoerd worden dat zich richt op thuiswonende ouderen (75-plusser) in de gemeente Ede. Het deelonderzoek valt onder de verantwoordelijkheid van het CHE-lectorat *Verlangen naar het heilige* en heeft als thema: "Zin in Senioriteit".

1.3 Dubbelperspectief

Vanuit kerken en het sociaal domein in de gemeente Ede worden verschillende activiteiten voor ouderen georganiseerd. Er zijn bijvoorbeeld koffieochtenden, huisbezoeken en er is een 70-plusgroep. Het is echter onvoldoende duidelijk of die activiteiten aan de verwachtingen van ouderen voldoen. Wat belangrijker is: men weet eigenlijk niet wat de verwachtingen van ouderen zijn. Ook al is het tijdschrift *Geron* in z'n geheel gewijd aan ouder worden in de samenleving, er is nog niet zo veel bekend over hoe ouderen van 75-85 jaar omgaan met zingevingsthema's, rond welke thema's ouderen iets voor anderen zouden kunnen betekenen en rond welke thema's ouderen behoefte hebben aan (professionele) begeleiding, en – *last but not least* – of de activiteiten van kerken en het sociaal domein daar adequaat bij aansluiten.

Wij richten ons in ons onderzoek op twee doelgroepen, namelijk een groep ouderen die vanuit kerken is benaderd, en een groep die vanuit het sociaal domein komt. Het onderzoeksproject "Zin in Senioriteit" heeft een dubbel perspectief. Het onderzoek richt zich zowel op wat zingeving betekent voor mensen met een *kerkelijke binding* als op de wijze waarop zingeving aan de orde is bij mensen die benaderd zijn uit het *sociaal domein*. We zijn in ons onderzoek 'Zin in Senioriteit' op zoek naar manieren waarop

kerken (predikanten, pastores, kerkelijk werkers) respectievelijk het *sociaal domein* (geestelijk verzorgers, sociaal werkers, praktijkondersteuners huisarts) en de door hen georganiseerde activiteiten al dan niet aansluiten bij de zinbeleving van thuiswonende ouderen.

Als het gaat over zingeving is er eveneens sprake van twee perspectieven: het onderzoek richt zich zowel op de aansluiting bij *vragen of behoeften* die thuiswonende ouderen hebben als het gaat om zingeving in relatie tot ouder worden en oud zijn, als op de vraag wat deze ouderen te bieden hebben, wat zij aan de samenleving kunnen *geven* als het gaat om het omgaan met zingevingsvragen, zoals bijvoorbeeld het delen van hun levenswijsheid.

Vanwege het dubbele perspectief in dit onderzoek is gekozen voor twee parallelle hoofdvragen en bijbehorende deelvragen: (1) van het perspectief van kerken en (2) vanuit het perspectief van het sociaal domein (zie paragraaf 2).

1.4 Begripsafbakening 'zingeving'

'Zin' wordt beschreven als tegelijkertijd een *eigen-zin-nig* en een *meer-zinnig* concept; het blijkt een relationeel concept. Verlies van zin is aan de *orde van de dag* (Wielhouwer, 2021), met name onder ouderen. Maar niet alleen bij mensen in de laatste levensfase, zoals blijkt uit het rapport van de Onderwijsraad (2026). Het welzijn van ouderen in de derde en vierde levensfase wordt getroffen door het wegvallen van betekenisvolle contacten in verband met ziekte en overlijden van familieleden en andere dierbaren van min of meer dezelfde leeftijd. Wanneer de fysieke situatie een inbreuk doet op het zelfstandig functioneren, kunnen in toenemende mate als zinvol ervaren activiteiten wegvallen, zoals het oppassen op de kleinkinderen of het doen van vrijwilligerswerk. Zin in een gesprek en verlangen naar een bezoekje kan niet meer altijd vervuld worden. In tweede instantie, wanneer mensen te maken krijgen met ingrijpende gebeurtenissen, zogenoemde contrastervaringen of onregelende momenten, komen ook vragen naar de zin van het leven op. Vragen waar niet direct feitelijke antwoorden op te vinden zijn, trage vragen, zoals: 'Waarom overkomt mij dit?', 'Is dit een straf van God?', 'Waar doe ik het eigenlijk voor?' of 'Wat is de zin van mijn leven nu ik weinig meer kan?' (van der Heul & Meijer, 2014).

1.4.1 Zingeving en betekenisverlening

De cultureel-antropoloog André Droogers (2010) situeert zingeving op het gebied van religie en levensbeschouwing in "een cultuurvorm waarmee mensen, op een speelse en toch serieuze manier, aftastend en benoemend zin geven aan de eigen menselijke werkelijkheid" (Droogers 2010, p. 16). De Onderwijsraad brengt zin en betekenis samen in het rapport 'Welzijn en Onderwijs' en spreekt van zingeving als 'een fundamentele menselijke kwestie, namelijk de zoektocht naar betekenis en de zin van en in het leven' (Onderwijsraad 2023, p. 26). Godsdienstpsychologe Hans Alma (2020) onderscheidt zin van betekenis. Betekenis, zegt zij, verlenen we immers de hele dag door aan de wereld om ons heen. Er blijkt voor haar een verschil tussen alledaagse zin, 'zin *in*' zoals in 'Ik heb zin in drop'; 'Ik heb zin in een wandeling', en uiteindelijke zin waarmee de zin *van* het leven aan de orde gesteld wordt. Voor Hans Alma (2020) roept het begrip 'zingeving' vragen op. Krijg je zin, wordt het gegeven? Maak je zin, heb je het zelf in de hand? Vind je zin, op onverwachte momenten en plaatsen? In haar begrip van 'zin' zet

Alma de dagelijkse ervaring centraal, een ervaring waarin we “geraakt worden door waar we naar verlangen” (Alma 2020, p. 18) en die ons in beweging zet. Zin ontstaat, aldus Alma, in het intensiveren van dagelijkse ervaringen, ze tot uitdrukking brengen en ze te overwegen in het licht van beelden die in traditie(s) aangereikt zijn over wat als belangrijk en goed is ervaren (Alma 2020, p. 12–15).

Zingeving is een breed begrip dat hierboven op verschillende manieren is gedefinieerd. In ons onderzoek naar zingeving bij ouderen in de gemeente Ede is aansluiting gezocht bij het onderzoek van Roor & Van Duffelen (2023).

In het onderzoek ‘Heeft meedoen zin?’ hebben de onderzoekers/theologen op basis van eigen literatuuronderzoek gekozen voor het begrip ‘betekenisvol’. Daarmee bedoelen zij “dat het sociale, psychische, spirituele, lichamelijke en/of maatschappelijke welzijn van mensen wordt bevorderd of hersteld en/of dat hen een hoopvol perspectief wordt geboden, in het hier en nu en/of voor na dit leven.” (Roor & Van Duffelen 2023, p. 9). Bij dit laatste begrip sluit ons onderzoek ‘Zin in Senioriteit’ aan. Roor & Van Duffelen (2023) onderscheiden op basis van literatuuronderzoek en eigen veldonderzoek acht aspecten van zingeving. Deze aspecten, of thema’s die er vanuit hun onderzoek naar ‘zin’ te benoemen waren, zijn: dagelijks functioneren, geloof en spiritualiteit, sociaal contact, erkenning en waardering, zelfontplooiing, maatschappelijke zekerheid, lichamen functioneren en veiligheid en vertrouwen.

1.5 Maatschappelijk en wetenschappelijk belang

In de publicatie ‘Oud worden zonder het te zijn’ (Westendorp 2014) is veel aandacht voor de medische en economische kant van het ouder worden. Medisch gezien blijkt dat de levensverwachting de afgelopen eeuw met enorme sprongen is toegenomen: van 40 jaar tussen 1600 en 1800, tot 80 jaar in het begin van de 21^e eeuw. Gemiddeld, stelt Westendorp, stijgt de levensverwachting met twee tot drie jaar per tien kalenderjaren (Westendorp 2014, p. 122). Het gaat er niet meer om hoe te overleven, maar hoe het leven als goed te blijven *belev*en. De ontwikkelingen in de medische wetenschap zouden kunnen leiden tot eindeloos ouder worden. Maar de vraag is of wat medisch gezien kan ook goed is om te doen.

Het proces van veroudering (b)lijkt niet te stuiten. Langer leven betekent ook meer jaren met fysieke ongemakken en meer jaren met ziekte, het zogenoemde ‘rafelig einde’. Gezien alles wat kan, bestaat het gevaar van overbehandeling. De medische wereld zal in de toekomst de mogelijkheid van afzien van behandeling meenemen in haar behandel-opties (ibid., p. 233); een proces waarin voor een geestelijk verzorger (al dan niet verbonden aan/gezonden door een geloofsgemeenschap) een belangrijke rol lijkt weggelegd.

1.5.1 Maatschappelijk belang

Op welke manier ouderen zin ervaren in hun leven hangt samen met fysieke, sociale en economische factoren. Voor de samenleving leidt langer leven met name in de allerlaatste levensfase tot een groter beroep op zorg (Westendorp 2014). Een grote vraag – niet alleen voor ouderen maar voor de hele samenleving – is hoe we aan dat langer leven op een zinvolle manier vorm kunnen geven (Westendorp 2014, p. 207). Een levenslange opdracht wordt, aldus Westendorp, ‘je lichaam en geest goed te

ontwikkelen tot volwassene en daarna; dat is de uitdaging voor de huidige tijd' (ibid., p. 227). Zoals er voor alle eerdere fasen ontwikkelingstaken onderscheiden zijn, benoemt Andriessen specifieke taken voor de laatste levensfasen, vanuit het besef 'in het einde te staan' (Andriessen in Van Baardwijk & Rosmolen, 2015, p. 25–26). Sociale netwerken zijn van belang vanwege de daarin aanwezige sociale steun voor het realiseren van individuele doelen met betrekking tot gezond oud worden en zijn. Religieuze gemeenschappen kunnen voorzien in dergelijke waardevolle hulpbronnen (Versantvoort 2025, p. 10). Verbrokkeling van het religieuze landschap heeft een soort niemandsland doen ontstaan waarin het ontbreekt aan collectieve zingevingsbeelden (Van Baardwijk & Rosmolen 2015, p. 17). "Terwijl Nederland in 1966 voornamelijk christelijk was, is inmiddels een duidelijke minderheid lid van een kerk of religieus verband (Versantvoort et al. 2024).

In de huidige plurale en geïndividualiseerde Nederlandse samenleving maken steeds minder mensen gebruik van wat vanzelfsprekende overkoepelende zingevingskaders waren in de verzulde samenleving van de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw. Grote maatschappelijke kwesties en zorgen om de dreiging van polarisatie en radicalisering hebben een enorme impact op het existentieel welzijn van mensen (Kenniswerkplaats Zingeving, 2025). Op diverse manieren ontstaat daardoor zowel in de wetenschap als in de sector Zorg en Welzijn steeds meer aandacht voor zingeving. Voorbeelden van projecten waarin het welzijn van mensen verbonden is met 'zin' zijn:

- De benadering Positieve Gezondheid die zich richt op vragen rond veerkracht, zin en betekenisgeving (Huber, 2013; Positieve Gezondheid, 2024);
- De richtlijn Zingeving en Spiritualiteit (Pallialine, 2019);
- Samenwerkingsprojecten als Domeinoverstijgend Werken (Vilans, 2022) en Vitale Gelderse Vallei (Netwerk Vitale Gelderse Vallei, sd);
- Programma 'Vitaliteit!' van Medical Data, Grijs is niet zwart-wit, ambities van 55;
- Wonen, Welzijn, Zorg Ouderen 2040 – kennisplatform Utrecht Sociaal (kUS).

Deze aandacht voor 'zin', de manier waarop het verbonden is met 'welzijn', daagt uit tot een nadere omschrijving van wat we bedoelen met 'zin' in ons project 'Zin in Senioriteit'.

1.5.2 Wetenschappelijk belang

Het begrip 'zin' is meerdere malen voorbijgekomen. Zingeving blijkt 'hot' in de Nederlandse samenleving aan het begin van de 21e eeuw. Van jong tot oud (b)lijkt er een gebrek aan zingeving te bestaan én een verlangen ernaar. Niet alleen onder ouderen, maar ook onder jongeren. Men zoekt naar oorzaken, zoals secularisatie en het verdwijnen van het houvast van godsdienstige kaders (Paul 2017), en ontdekt manieren waarop 'het religieuze' doorheen secularisatie in de samenleving opnieuw en als nieuw verschijnt (De Groot 2018). Onderzoek naar 'zin' blijkt verschillende disciplines in de academische wereld bezig te houden. Onder academici bestaat er echter geen eensgezindheid over het begrip 'zin'; het blijkt een moeilijk te definiëren concept. 'Zin' komt in verschillende samenstellingen voor. Er wordt gesproken onder andere van *zingeving*, *zinvinding*, *zinverlangen* en *zinervaring*, en betekenisverlening. In ons onderzoek richten we ons op het betekenisverlenende aspect van alledaagse ervaringen die mogelijk leiden tot 'zin' in en van het leven.

2 Onderzoeksopzet, probleem- en vraagstelling, doelstelling

Ons onderzoek 'Zin in Senioriteit' is een probleem-analytisch onderzoek (Verschuren & Doorewaard 2007, p. 78), waarbij zowel werkwijzen van kwalitatief als van kwantitatief onderzoek ingezet zijn, respectievelijk interviews en scores op thema's. Mixed-method onderzoek, dat op verschillende manieren de onderzoeksvragen benadert, voorkomt bevestiging van reeds bestaande gedachten daarover met mogelijke oplossingen (Robson 2002, p. 370). Het is ook een zogenoemd mixed-method onderzoek, omdat er met twee verschillende doelgroepen gesproken is (Robson 2002, p. 371-372).

2.1 Probleemstelling

Bovengenoemde ontwikkelingen rond afnemende betrokkenheid bij een kerk of geloofsgemeenschap én afnemende verpleeghuiszorg (en de daarbij behorende geestelijke begeleiding) leiden in ons onderzoek 'Zin in Senioriteit' tot een focus op het kerkelijk werkveld en dat van geestelijk zorg in het sociaal domein. Wij richten ons in twee groepen respondenten op het handelen en de ervaringen van de betreffende respondenten met betrekking tot 'zin' (vgl. Dillen & Gärtner, 2015 in: Roor & Van Duffelen 2023, p. 11). Het onderzoek vanuit beide groepen op dezelfde wijze op te zetten en uit te voeren biedt de mogelijkheid een vergelijking te maken en over-en-weer van elkaar te leren.

Wat er onderzocht is en wat er geschreven is óver ouderen roept de vraag op wat er nodig mocht zijn en wat door de ouder-wordende mens zelf gewenst wordt op het gebied van aandacht en begeleiding bij zingeving onder thuiswonende ouderen. Op zoek naar een antwoord op deze vraag gaan we in ons onderzoek "Zin in Senioriteit" te rade gaan bij ouderen zelf. Welke uitdagingen en mogelijkheden zien zij zelf in deze levensfase, in hun concrete context? Wat zeggen zij zelf over óf er iets nodig is en wat er eventueel nodig is? Wie biedt eventueel begeleiding van zingevings- en levensvragen? Wat zeggen ze over hun eigen betekenis voor anderen? In algemene zin komen wij tot de volgende vraag:

Wat verstaan ouderen (al dan niet kerkelijk gebonden) in hun laatste levensfase onder zingeving, wat maakt het leven voor hen zinvol, waaraan oriënteren zij zich, wat biedt hoop en hoe vertaalt zich dat in hun leven van alledag, en ondervinden ze daarin in voldoende mate steun en begeleiding als ze daaraan behoefte hebben?

2.2 Vraagstelling

In ons onderzoek 'Zin in Senioriteit' beperken we ons tot een bepaalde groep ouderen, namelijk thuiswonende ouderen in de gemeente Ede, in de leeftijd van 75-85 jaar, al dan niet verbonden met een kerkelijke gemeenschap. Onze onderzoeksvraag luidt:

Hoe gaan in Ede thuiswonende 75-85-jarigen, die al dan niet verbonden zijn met een kerk, om met zingevingthema's en in hoeverre sluiten kerken en het sociaal domein daar volgens hen adequaat bij aan?

Deelvragen voor de groep die vanuit de *kerk* benaderd is, luiden:

- a. Hoe geven ouderen van 75 –85 jaar in de gemeente Ede die verbonden zijn met een kerk invulling aan zingevingsthema's?
- b. Rond welke thema's kunnen ouderen van 75–85 jaar in de gemeente Ede die verbonden zijn met een kerk iets betekenen voor anderen?
- c. Hoe ervaren ouderen van 75–85 jaar in Ede de betrokkenheid van de kerk bij de zingevingsthema's, in hoeverre sluit dit aan en welke adviezen hebben ouderen voor de kerk?

Deelvragen voor de groep, die vanuit *het sociaal domein* benaderd is, luiden:

- a. Hoe geven ouderen van 75–85 jaar in de gemeente Ede die vanuit het sociaal domein benaderd zijn invulling aan zingevingsthema's?
- b. Rond welke thema's kunnen ouderen van 75–85 jaar in de gemeente Ede die ongebonden zijn iets betekenen voor anderen?
- c. Hoe ervaren ouderen van 75–85 jaar in Ede de betrokkenheid van het sociaal domein bij de zingevingsthema's, in hoeverre sluit dit aan en welke adviezen hebben ouderen voor de kerk?

2.3 Doelstelling

Doel van ons onderzoek 'Zin in Senioriteit' is te beschrijven, te doordenken en te evalueren hoe ouderen in het leven staan, wat ouderen in deze specifieke leeftijdsfase als zin *in* en *van* het leven ervaren, en op welke manier zij daaraan vormgeven in hun leven van alledag. Wij doen dat door ouderen aan het woord te laten; wij leggen ons oor te luisteren bij de ouderen zelf. Dat vinden wij belangrijk omdat er veelal óver de oudere generatie gesproken wordt, en onzes inziens nog onvoldoende mét deze groep zelf. Ons onderzoek levert op die manier vanuit een binnen–perspectief een bijdrage aan het omgaan met de vragen die vanuit de samenleving klinken rondom wat genoemd wordt 'de grijze golf' – in nauwe samenspraak met 'de grijze golf' zelf.

2.4 Onderzoeksmethode

Ons onderzoek 'Zin in Senioriteit' is opgezet als een probleem–analytisch onderzoek (Verschuren & Doorewaard2007, p. 78), waarbij zowel werkwijzen van kwalitatief als van kwantitatief onderzoek ingezet zijn, respectievelijk interviews en scores op thema's. Mixed–method onderzoek, dat op verschillende manieren de onderzoeksvragen benadert, voorkomt bevestiging van reeds bestaande gedachten daarover met mogelijke oplossingen (Robson 2002, p. 370). Het is ook een zogenoemd mixed–method onderzoek, omdat er met twee verschillende doelgroepen gesproken is (Robson 2002, p. 371–372).

2.5 Dataverzameling

Voor beide onderzoekspopulaties (binnenkerkelijk en sociaal domein zijn in totaal 26 interviews afgenomen volgens de in paragraaf 4 beschreven methodiek. Deze doelgroepen blijken elkaar te overlappen. De gesprekken zijn opgenomen en volledig getranscribeerd; interviewers zelf hebben getranscribeerd, er is met behulp van Amber Script gewerkt, en daarnaast is AI (ChatGPT, Claude en perplexity) ingeschakeld. Aanvullende data zijn verkregen voor deelvraag 3 uit de

antwoorden en “quotes”, die in samenspraak met de respondent tijdens het interview zijn vastgelegd op het formulier ‘senior advies’ (zie bijlage 4).

2.6 Data-analyse

De verzamelde onderzoeksdata (twee sets, in totaal 26 getranscribeerde interviews) zijn geanalyseerd via een kwalitatieve thematische analyse: de antwoorden zijn gecategoriseerd op basis van terugkerende thema’s en patronen, waarna ze zijn geïnterpreteerd en in negen categorieën ondergebracht. Zo is diepgaand inzicht verkregen in de onderliggende opvattingen en ervaringen van de respondenten.

3 Uitvoering van het onderzoek

Het onderzoek 'Zin in Senioriteit' is uitgevoerd door het projectteam, bestaande uit drie personen: Evelien van Duffelen, Froukje Davidse en Jan Piet Vlasblom, waaraan later Catherine van Eck en Ina ter Avest in de rol van interviewers zijn toegevoegd. Uitgaand van een conceptverslag van het onderzoek heeft Ina ter Avest daar de laatste hand aangelegd. De onderzoeksgroep stond onder leiding van lector Jan Martijn Abrahamse.

3.1 Achtergrond interviewers

Hieronder beschrijven wij de achtergrond van de interviewers en de manier waarop werving van respondenten heeft plaatsgevonden.

Voor de werving van respondenten en de af te nemen interviews zijn in eerste instantie de leden van het projectteam verantwoordelijk (Froukje Davidse, Evelien van Duffelen en Jan Piet Vlasblom). In tweede instantie zijn een vrijwilligster (Ina ter Avest) en een CHE-studente (Catherine van Eck) voor het afnemen van interviews ingeschakeld. Vier leden van het projectteam hebben in totaal 26 interviews afgenomen: Froukje Davidse 3, Jan Piet Vlasblom 4, Christine van Eck 15 en Ina ter Avest 4 interviews (zie tabel 1).

Naam interviewer	Achtergrond	Binnenkerkelijk	Sociaal domein
Froukje Davidse	Geestelijk Verzorger/zzp'er	0	3
Jan Piet Vlasblom	CHE docent Theologie/ Geestelijke Verzorging	0	4
Catherine van Eck	CHE student theologie	15	0
Ina ter Avest	Godsdienstpsycholoog, vrijwilligster/zzp'er		4

Tabel 1 achtergronden interviewers en aantallen interviews binnenkerkelijk/sociaal domein

3.2 Mogelijke belangenconflicten

Eén van de onderzoekers is geestelijk verzorger bij het Centrum voor Levensvragen in de Vallei. Dit zou tot belangenconflicten kunnen leiden als zij zou lobbyen voor het belang van geestelijke verzorging. Om dit te voorkomen, zijn de volgende maatregelen genomen:

- *Objectiviteit*: de onderzoeker blijft professioneel en neutraal in gesprekken;
- *Peer review*: andere onderzoekers helpen de resultaten te analyseren en valideren;
- *Transparantie*: deelnemers zijn geïnformeerd over de positie van de onderzoeker.

3.3 Wetenschappelijke integriteit en intellectueel eigendom

Het onderzoek volgt de richtlijnen van de CHE en wetenschappelijke integriteit. De resultaten zijn intellectueel eigendom van de CHE en zullen pas gedeeld worden met externe partijen na toestemming van de respondenten.

Er zijn geen financiële, persoonlijke of professionele belangen die het onderzoek beïnvloeden. De onderzoeker zorgt voor scheiding van haar rol als geestelijk verzorger en onderzoeker. De objectiviteit is gewaarborgd door het betrekken van meerdere onderzoekers en regelmatige intervisiegesprekken.

3.4 Voorzorg en nazorg

Aan het begin van elk interview is toegelicht dat het gesprek onderzoekend van aard is en dat – indien gewenst – ondersteuning via andere wegen mogelijk is. Als dat nodig mocht zijn, is de deelnemer verteld, is er eventueel nazorg via Centrum Levensvragen in de Vallei (zie bijlage 5) of via de kerken beschikbaar.

3.5 Bedreigingen voor het onderzoek

Een bedreiging is voor elk onderzoek, en dus ook voor ons onderzoek, uitval onder respondenten en/of onderzoekers. In ons onderzoek is bij aanvang van ons onderzoek die bedreiging als reëel opgevat, gezien de leeftijd van de doelgroep en de afnemende fysieke gezondheid daarvan. Wat betreft de groep onderzoekers bestaat die bedreiging ook, maar die is aan het begin van ons onderzoek niet reëel geacht.

3.6 Werving en selectie respondenten

Om de doelgroepen te bereiken heeft werving via verschillende kanalen plaatsgevonden.

3.6.1 Werving via kerken

We werven ouderen tussen de 75 en 85 jaar en streven naar 20 ouderen per categorie (kerk of sociaal domein), dus in totaal 40 respondenten.

Inclusiecriteria: 75–85 jaar, thuiswonend, mentaal in staat zelfstandig mee te doen

Exclusiecriteria: jonger dan 75 of ouder dan 85 jaar, mentaal niet in staat zelfstandig mee te doen, woonachting in verpleeg- of zorginstelling.

We kiezen voor deze groep omdat deze mensen niet net in (de mogelijke roze wolk van) hun pensioen zitten maar wellicht nog wel wat actiever in de maatschappij zijn. Wij beseffen dat situaties altijd persoonlijk zijn en onderling verschillen, maar denken dat deze leeftijdscategorie het beste beeld geeft.

Twee kerken in Ede hebben zich bereid verklaard mee te doen met dit onderzoek: de [Beatrixkerk](#) (PKN, “vierplek” Zuid) en de [Ontmoetingskerk](#) (NGK). Er is via het kerkblad aandacht besteed aan ons onderzoek. Daarop hebben respondenten zich telefonisch of via e-mail aangemeld. Hen is daarna een informatiebrief gestuurd (bijlage 1a).

Ook zijn we aanwezig geweest op ouderen–koffie–ochtenden van de Protestantse (PKN) Beatrixkerk en de Nederlands Gereformeerde Ontmoetingskerk. De keuze voor deze twee kerken doet onzes inziens recht aan de diversiteit binnen de protestantse kerken in Ede. Uit de twee genoemde kerken hebben 15 verschillende ouderen zich opgegeven om mee te doen.

3.6.2 Werving via sociaal domein

De werving van de groep die we schaarden onder het *sociaal domein* is gelopen via huis aan huis verspreiding in ‘vergrijsde wijken’ in de appartementencomplexen Kleefsehoek, Eikelakkers, Sparrenhof en Mariëndaal. Ouderen konden zich daarop telefonisch of via e-mail opgeven. Vanuit de huis-aan-huis werving kregen we amper respons – slechts één aanmelding. Daarom heeft ook werving via-via plaatsgevonden, zoals via het initiatief ‘Eten met zin’ een samenwerking tussen de Lunch, Opella, Cultura en Centrum Levensvragen in de Vallei. Het bleek dat via deze werving in de wijken respondenten zich aanmeldden die ook kerkelijk waren. De deelnemers vanuit het sociaal domein zijn over het algemeen jonger dan de ouderen die zich aanmeldden vanuit de koffieochtenden van de Beatrixkerk of de Ontmoetingskerk. De respondenten die zich meldden vanuit ‘Eten met Zin’ zijn zelf actief aan het werven gegaan in hun eigen netwerk. Dat heeft geleid tot elf respondenten vanuit het sociaal domein. Twee van deze elf respondenten kwamen uit het persoonlijk netwerk van een van de onderzoekers die ook als geestelijk verzorger werkzaam is.

Sommige ouderen die benaderd waren vanuit het sociaal domein waren ook betrokken bij een kerk. Waar er sprake was van een dubbele betrokkenheid, heeft de manier waarop ze benaderd waren (= vanuit het sociaal domein) de doorslag gegeven.

Ouderen die zich opgaven, kregen daarna een informatiebrief (bijlage 1b) en werden vervolgens telefonisch benaderd door de interviewer voor een gesprek één-op-één bij de respondent thuis.

In onderstaande tabel 2 is een overzicht opgenomen van respondenten: naar m/v, benaderd vanuit de kerk, en benaderd vanuit het sociaal domein

	Naam ⁸	m/v	Binnen kerkelijk	Sociaal domein
1	JPO1		x	
2	JPO2		x	
3	JPO3			x
4	JPO4			x
5	FO1	v		x
6	FO2	v		x
7	FO3	v		x
8	CO1	v	x	
9	CO2	v	x	
10	CO3	v	x	
11	CO5	v	x	
12	CO6	v	x	
13	CO7	v	x	
14	CO8	m	x	
15	CO9	v	x	
16	C10	v	x	
17	C11	v	x	

⁸ Om privacy redenen wordt niet de naam maar de code van de respondent genoemd.

	Naam ⁹	m/v	Binnen kerkelijk	Sociaal domein
19	C13	v	x	
20	C14	m	x	
21	C15	v	x	
22	C16	m	x	
23	KO1	v		x
24	KO2	v	x	x
25	KO3	v	x	x
26	KO4	m	x	x

Tabel 2 Respondenten: m/v, benaderd vanuit kerk respectievelijk sociaal domein

3.7 Informatieverstrekking en consentverklaringen

Beoogde deelnemers is een informatiebrief uitgereikt (zie bijlage 1a, 1b). Aan het begin van het interview is elke respondent nader geïnformeerd over het onderzoek en is een toestemmingsformulier getekend (bijlage 2). Ook zijn van elke respondent aanvullende persoonsgegevens gevraagd, zoals een (e-mail)adres voor het geval de respondent op de hoogte wil blijven, dan wel mee wil werken aan een presentatie van het onderzoeksverslag (zie bijlage 2).

3.8 Benodigde persoonsgegevens

Omwille van het maken van een afspraak hebben respondenten zich opgegeven met naam, adres en telefoonnummer. Deze gegevens zijn alleen gebuikt om een afspraak te maken en na het gesprek te bedanken voor deelname. Daarna zijn ze deze gegevens verwijderd. Alle onderzoeksdata zijn geanonimiseerd.

3.9 Dataverzameling en bewaartermijnen

Dataconstructie is geschied op basis van ons uit twee delen bestaand semi-gestructureerd interview – een open vraagstelling en gestructureerd deel van het interview. Dataconstructie van het tweede deel vindt plaats met inzet van het Betekeniskompas. Het hele interview is opgenomen en volledig getranscribeerd door de interviewers en met behulp van AI (ChatGPT, Claude en perplexity). Zowel de opname als de transcriptie ervan wordt tot minimaal 10 jaar na voltooiing van het onderzoek bewaard. Dit is conform de richtlijnen van de VSNU (Vereniging van Universiteiten), de Code voor Wetenschappelijke Integriteit en de door de CHE gehanteerde richtlijn. Zie bijlage 6 voor het opgestelde datamanagementplan.

⁹ Om privacy redenen wordt niet de naam maar de code van de respondent genoemd.

4 Werkwijze van het onderzoek

In ons onderzoek volgen we de werkwijze van het Betekeniskompas, zoals beschreven door Roor & Van Duffelen (2023). Deze werkwijze kent een kwalitatief en een kwantitatief deel, en bestaat uit vijf stappen. Het kwalitatieve deel bestaat uit de open vraag aan het begin van het interview dat met elk van de deelnemers plaatsvindt. Elke respondent heeft daarnaast tijdens het spelen van het 'betekenisspel' toelichting gegeven bij het 'scoren'. Ook het doorvragen bij de mondelinge toelichting bij het 'betekenisspel' behoort tot de werkwijze van kwalitatief onderzoek. In het kwantitatieve deel (het tweede deel van het interview) maken we gebruik van het 'betekenisspel', ontleend aan een van de onderdelen van het Betekeniskompas (Roor & Van Duffelen 2023).

Met respondenten uit beide onderzoekspopulaties (binnen-kerkelijk en sociaal domein) zijn in totaal 26 gesprekken gevoerd volgens de hierboven beschreven werkwijze. Om ouderen te ondersteunen bij het uiten van hun gedachten over zingevingsthema's is gebruik gemaakt van de meerduidig te interpreteren fotokaarten (bijlage 3). Ouderen hebben deze fotokaarten ervaren als stimulans en ondersteuning bij het uiten van hun gedachten gerelateerd aan zingevingsthema's. In bijlage 3 zijn ook de inschalingskaarten van het 'betekenisspel' opgenomen.

4.1 Praktijk van het onderzoek

De werkwijze die hierna wordt beschreven is afgeleid van de methodiek 'Betekeniskompas'. Deze methodiek is ontworpen binnen het CHE-lectoraat 'Zingeving in nieuwe geloofsgemeenschappen' (2018-2022) voor het praktijkgericht praktisch-theologisch onderzoek 'Heeft meedoen zin?' (Roor & Van Duffelen 2023). De onderzoekers constateren dat het voor hun onderzoek ontwikkelde 'Betekeniskompas' "een waardevol hulpmiddel [is] om breder in te zetten voor het evalueren van de betekenis van christelijke en kerkelijke praktijken" (ibid., p. 8). Voor ons onderzoek is daarvoor een 'betekenisspel' ontwikkeld, waarin een Likertschaal op een vereenvoudigde en handzame (letterlijk!) manier is vormgegeven.

Werken met dit 'betekenisspel' komt in ons onderzoek na de open vraag naar zingeving (zie bijlage 9 Interviewprotocol). Om ouderen te ondersteunen bij het uiten van hun gedachten over zingevingsthema's is er gebruik gemaakt van meerduidig te interpreteren fotokaarten (bijlage 3).

4.1.1 Eerste stap – kennismaking en praktische afspraken

In een korte kennismaking heeft elke interviewer zich bekend gemaakt aan de respondent en zijn er wat informele 'ditjes en datjes' uitgewisseld. Daarna vertelde elke interviewer over het onderzoek, en is vervolgens het toestemmingsformulier ondertekend (bijlage 2). Het belang van deze eerste stap ligt in het wekken van vertrouwen in de eerste ontmoeting van interviewer en respondent.

4.1.2 Tweede stap – open vraag over zingeving en associatiekaarten

De eigenlijke start van het interview was de open vraag "Met welke zingevingsthema's heeft u te maken in uw huidige levensfase en met wie praat u over deze thema's?" Naast de acht thema's die uit het Betekeniskompas van Roor & Van Duffelen (2021) waren voortgekomen, geven we met deze open

vraag ouderen zelf ruimte om te vertellen welke thema's hen in het kader van zingeving (nog meer) bezighouden. Tegelijk heeft deze open vraag ervoor gezorgd dat het voor de interviewer duidelijk was wat respondent onder 'zingeving' verstaat. Daarnaast heeft het ons als onderzoekers de gelegenheid geboden om ouderen-eigen thema's te destilleren uit de reacties op deze eerste open vraag (zie hoofdstuk 5.1).

4.1.3 Derde stap – zingevingsthema's bespreken via themakaarten

In deze stap is het aan het Betekeniskompas ontleende 'betekenisspel' ingezet. Elke respondent is geïnformeerd over de acht thema's zoals die uit eerder onderzoek kwamen (Roor & Van Duffelen 2021). De acht thema's zijn als volgt aan de respondenten gepresenteerd:

Maatschappelijke zekerheid	Ik voel me thuis in de samenleving
Geloof en spiritualiteit	Ik geloof dat er meer is tussen hemel en aarde
Zelfontplooiing	Het leven heeft voor mij gewicht
Sociaal contact	Ik ervaar verbondenheid met anderen
Veiligheid en vertrouwen	Ik voel me goed in deze levensfase
Erkenning en waardering	Ik doe ertoe
Lichamelijk functioneren	Ik merk dat mijn lichaam ouder wordt
Dagelijks functioneren	Het leven van alledag is belangrijk voor mij

Deze thema's zijn elke respondent voorgelegd met de vraag te 'scoren' in welke mate dit thema in het eigen leven belangrijk werd gevonden. De respondenten konden scoren op een schaal van +3 naar -3. De betekenis van de scores is als volgt:

+3	Ik zou wat dit betreft meer kunnen betekenen
+2	Wat dit betreft help ik anderen wel eens
+1	Wat dit betreft voel ik me goed
0	Ik weet het niet
-1	Dit houdt me bezig
-2	Dit houdt me regelmatig bezig
-3	Ik zit hier erg mee

Het 'betekenisspel' en het 'scoren' is in ons onderzoek vormgegeven als een spel. Grote stevig kartonnen kaarten geven de 'score' aan en worden op tafel gelegd. De respondent legt de kaartjes waarop de acht thema's staan bij de betreffende score, al naar gelang het betreffende thema ervaren wordt. De positie van de thema-kaarten licht de respondent toe; de interviewer vraagt eventueel door.

4.1.4 Vierde stap – zingevingsthema's ordenen via spelbord

Het is de bedoeling dat in deze vierde stap de respondent terugblijkt op hoe gescoord is. De vraag aan de respondent is, reflecterend op de eigen 'scores', hoe h/zij kijkt naar wat er vanuit de kerk, respectievelijk het sociaal domein, voor ouderen gedaan wordt, en of h/zij op grond daarvan een advies heeft voor de kerk of het sociaal domein.

4.1.5 Vijfde stap – senioradvies

In deze laatste stap vraagt de interviewer aan de respondent of h/zij nog iets wil toevoegen, bijvoorbeeld een aspect dat niet aan de orde is gekomen maar door de respondent wel van belang wordt geacht. Ook wijst de interviewer nogmaals op de mogelijkheid tot nader contact met het Centrum voor Levensvragen De Vallei (zie bijlage 5), mocht er behoefte zijn om verder door te praten.

5 Data-analyse

Ons onderzoek is opgezet met twee verschillende groepen respondenten, namelijk ouderen die benaderd zijn vanuit twee kerken, respectievelijk vanuit het sociaal domein. Tijdens de interviews bleek deze scheiding gekunsteld. Deelnemers benaderd vanuit het sociaal domein bleken soms weliswaar niet actief lid te zijn van een kerk, maar wel regelmatig een kerkdienst of activiteiten van de kerk te bezoeken. Omgekeerd gold voor de ouderen die zich opgaven vanuit de kerk dat zij ook participeerden in activiteiten in het sociaal domein. In de analyse van de data zou dit gekunsteld over kunnen komen. Voor de beantwoording van deelvraag a en b hebben we er daarom gekozen in de analyse beide groepen samen te voegen. Voor de beantwoording van deelvraag c is het onderscheid wel gehandhaafd.

5.1 Interviews – transcriptie en codering

De interviews met de respondenten zijn opgenomen en uitgewerkt. Sommige interviews zijn door de interviewer zelf uitgewerkt, andere met behulp van Amberscript. In een Excelbestand zijn kolommen aangemaakt voor de thema's die inductief uit het materiaal naar voren kwamen. De transcripties zijn zorgvuldig gelezen ('close reading') en gecodeerd per onderdeel van het interview (open vraag, toelichting bij associatiekaarten en themakaarten, toelichting bij het 'betekenis-spel', advies). Kernwoorden zijn genoteerd en gegroepeerd, wat uiteindelijk geleid heeft tot negen (deels overlappende) categorieën die in dit verslag de basis vormen voor de weergave van de resultaten. Kernachtige citaten zijn in het Excelbestand in een aparte kolom genoteerd.

De antwoorden van de 26 respondenten op de open vraag ("Met welke zingevingsthema's heeft u te maken in uw huidige levensfase en met wie praat u hierover?") hebben we met behulp van 'close reading' (Rubin&Rubin 2005) gelabeld en uiteindelijk ondergebracht in negen thema's.¹⁰ De bedoeling van deze open verkenning was niet om te onderzoeken welk thema het meest genoemd zou worden. Het doel van deze start van het interview was om een indruk te krijgen wat de meeste aandacht krijgt van ouderen als het gaat over zingeving. Bijkomend effect bleek dat deze start van het gesprek met de geïnterviewde een goed begrip gaf van wat de oudere onder 'zingeving' verstaat, wat het verloop van het interview positief heeft beïnvloed – interviewer en geïnterviewde spreken een gemeenschappelijke taal. Bijvangst van ons onderzoek is het beeld dat zo is verkregen van wat deze groep ouderen zelf onder 'zin' en 'zingeving' verstaat.

Aan AI (ChatGPT, Claude en Perplexity) is de vraag gesteld om – op basis van de invoer van alle kernwoorden – categorieën te bepalen. Het bleek dat de door AI gegenereerde begrippen voor categorieën hoofdzakelijk overeenkwamen met de door de onderzoekers zelf op basis van 'close reading' bepaalde categorieën. Twee categorieën werden niet door de onderzoekers genoemd, maar kwamen wel uit het proces van AI. Dat bracht de onderzoekers ertoe om de volgende – door AI gegenereerde – aanvullende categorieën over te nemen: 'Levensopdracht & Morele oriëntatie' en

¹⁰ Sommige respondenten noemden meerdere kernwoorden die samengebracht zijn in eenzelfde categorie. De optelsom van de genoemde begrippen kan dus op meer dan 26 uitkomen.

‘Overdracht & Nalatenschap’. Die laatste term is vervangen door ‘Intergenerationele overdracht’. In totaal zijn uit de open vraag aan 26 respondenten de volgende negen, elkaar deels overlappende categorieën benoemd:

1. Verbondenheid en relatie
2. Van betekenis zijn voor anderen
3. Geloof, spiritualiteit en levensbeschouwing
4. Actief deelnemen aan het leven
5. Autonomie, eigen regie, veerkracht
6. Verlies-ervaringen, kwetsbaarheid, eindigheid
7. Waardering en dankbaarheid voor het alledaagse
8. Levensopdracht en morele oriëntatie
9. Intergenerationele overdracht

5.2 Resultaten

Hierna presenteren we de reacties van de 26 respondenten op de open vraag in – elkaar deels overlappende – thema’s.

5.2.1 Open vraag

Ieder gesprek is gestart met de open vraag: *“Met welke zingevingsthema’s heeft u te maken in uw huidige levensfase en met wie praat u hierover?”* Deze vraag leidde in veel gevallen tot een gedachtenwisseling over het begrip ‘zingeving’.¹¹ Hieronder geven wij weer wat de geïnterviewde ouderen in verband brengen met zingeving, gerangschikt in negen thema’s.

5.2.1.1 Verbondenheid en relatie

Dit thema gaat over de rol die anderen spelen als het gaat over betekenisvol leven. Het thema ‘Verbondenheid en relatie’ komt 49 maal voor bij de 26 geïnterviewde ouderen (zie bijlage 7). *“Zingeving is voor mij eigenlijk maar een woord”* zegt respondent JPO1. Dat ene woord wordt door de geïnterviewden regelmatig gevuld met de volgende (combinaties van) woorden, zoals verbondenheid/verbonden zijn (6x) en sociaal contact (6x), saamhorigheid (3x), erbij horen/geaccepteerd worden (3x), contacten (2x), onder de mensen zijn (2x). Respondenten noemen veelvuldig de verbinding met kinderen en klein- en achterkleinkinderen (15x) en familie in het algemeen (4x). Het thema ‘Verbondenheid en relatie’ specifiek met ‘jonge mensen’ is één keer genoemd, evenals ‘buurt’. Een respondent heeft het in dit verband over *“open staan en je niet afsluiten”* (C05). Je moet zelf initiatief nemen om iets te doen voor een ander, bijvoorbeeld zorg verlenen, uitstapje maken, niet alleen omdat je het zelf fijn vindt, maar *“omdat ik het die ander gun”* (K03). In de volgende uitspraak krijgt verbondenheid vorm via online contact: *“Ik zet ChatGPT in om mij te verbinden met anderen om anderen, thema’s of boeken beter te begrijpen”* (C15). *“Zingeving gaat over de relatie met God en met de mensen”*, zegt respondent C3. Meestal gaat het bij verbondenheid om mensen: *“Contact met*

¹¹ Door de vaak de uitvoerige reactie op het eerste deel van deze vraag, is slechts impliciet ter sprake gekomen met wie over zingeving gesproken werd.

anderen, mijn eigen familie en de buurt. Je bent er om elkaar te helpen" (JPO2). "Zingeving is voor mij hoe ik in het leven sta, wat ik kan uitdragen en waar ik anderen in kan ondersteunen", aldus respondent CO6. Dat klinkt ook in de uitspraak van respondent CO3: "Wat je gelooft en in praktijk brengt ten goede van de ander." "Gewoon de natuur, vind ik ook met zingeving te maken hebben" horen we bij respondent KO4. Respondent C12 zegt dat zin zit in "de dingen die op je weggkomen; lekker eten, de natuur, de (achter)kleinkinderen." Verbondenheid met anderen kan ervaren worden op onverwachte momenten – zomaar onderweg, in de tram – met onbekende mensen: "We moesten lachen, en die meneer naast hem ook. Maar het was gewoon eigenlijk een aardig moment" (KO3).

5.2.1.2 Van betekenis zijn voor anderen

Dit thema gaat over de ervaring van de oudere zelf als het gaat over 'iets' betekenen voor anderen. In totaal is dit thema 34 keer door de ouderen genoemd. Elkaar helpen en steunen, omzien naar elkaar en voor elkaar zorgen is 13 maal genoemd. Ouderen spreken dan van "iets voor je medemens betekenen; oma zijn; betrokken zijn bij het opgroeien" (CO2) en meer in het algemeen "iets betekenen voor kinderen – niet per se eigen" (C12). Het omgekeerde, níet van betekenis zijn voor anderen, is door één van de ouderen als volgt in een advies verwoord: "Je moet ouderen niet wegzetten als mensen die hun taak gedaan hebben en wel kunnen gaan koffiedrinken en consumeren!" (CO6). Het gevoel dat men 'nodig' is, is drie keer genoemd. Tweemaal is gesproken over anderen bemoedigen en blij maken. Een bijdrage leveren, o.a. in de vorm van mantelzorg is vier keer genoemd. De wederkerigheid van sociale relaties is één keer expliciet verwoord.

5.2.1.3 Geloof, spiritualiteit en levensbeschouwing

Dit thema gaat over het geloof en de manier waarop dat voor een groot deel van de ondervraagde senioren een heel belangrijke rol speelt. Het is 29 keer door ouderen genoemd als aspect van zingeving. Het woord 'geloof' komt elf keer voor, en één keer legt een respondent een expliciete relatie met God. De praktijk van geloven, bijv. in de vorm van zichtbaar christen zijn, komt vier keer ter sprake. Een respondent spreekt van geloof als levensvisie. Een ander verbindt hoop met geloven. De kerk komt vijf keer ter sprake, de bijbel één keer en bidden twee keer. De mystiek kant van geloven is door één respondent genoemd.

Opvallend bij dit thema is dat er geen onderscheid te vinden is in de groep mensen die zichzelf aangemeld hebben vanuit de kerken en de mensen die vanuit het sociaal domein meedoen aan het onderzoek. Ouderen geven aan dat hun geloof voorziet in handvatten voor hoe het leven geleefd moeten worden; geloven geeft houvast. Een kerkelijk gebonden respondent zegt: "Geloof speelt een hele belangrijke rol bij zingeving. Je probeert vanuit de Bijbel zoveel mogelijk zin te geven aan je leven in opdracht van Jezus Christus. Op je eigen kleine plekje" (CO2). Voor een ander geeft het geloof 'rust en kracht' (CO5). Een van de mensen die benaderd is vanuit het sociaal domein zegt over het geloof "daar staat of valt alles mee. Of misschien nog beter 'Jezus'" (KO4). Een ander persoon spreekt van een "rotsvast geloof in Jezus Christus, daar leef ik naartoe" en dat krijgt vorm in het "functioneren in de kerkelijke gemeenschap" (C12). Geloven betekent ook "doen wat op mijn hart ligt [...] oude mensen helpen, voor hen bidden. Mensen bemoedigen in geloof" (FO1).

5.2.1.4 Actief deelnemen aan het leven

Dit thema gaat over de (on)mogelijkheid – letterlijk en figuurlijk – in beweging te blijven. Het is door de ouderen 27 keer benoemd dat dit aspect deel uitmaakt van zingeving. Vier van de ondervraagde ouderen geven aan het belangrijk te vinden om actief deel te nemen aan het leven. “Zelf initiatief nemen; dingen doen”, horen we van KO2. bezig zijn met dingen om je heen, dingen doen, noemen drie ouderen dat, zoals “naar anderen omkijken en vriendschappen onderhouden” (CO9). “Klaarstaan en laten zien dat ik christen ben”, zegt respondent C10. Het doen van vrijwilligerswerk is in dit verband genoemd, waaronder ook mantelzorg wordt verstaan (“Zorgen voor mijn moeder na haar verhuizing”) en oma-zijn (“Betrokken zijn bij het opgroeien van de kleinkinderen”, CO2). Tweemaal wordt de natuur genoemd, zoals in: “Zorg voor de aarde; je hebt een opdracht” (CO6), en tweemaal gaat het over hobby’s. Vieren, genieten en je vermaken staan voor zeven respondenten in relatie met ‘zin’: “Ik luister graag klassieke muziek, en ga graag naar de opera” (KO3). Deze laatste respondent vat het thema ‘actief deelnemen aan het leven’ als volgt samen: “De dingen doen die ik prettig vind en ook de dingen die nodig zijn, maar vooral nu ik alleen ben, ervoor te zorgen dat ik het naar m’n zin heb” (KO3).

5.2.1.5 Autonomie, regie en veerkracht

Dit thema gaat over zelfstandigheid, sturing houden en (niet meer) mee kunnen bewegen in een veranderende context. Tienmaal wordt dit in verband gebracht met zingeving. Gezondheid en de veranderingen in de fysieke gesteldheid noemen zes ouderen als een belangrijk aspect van zingeving. Zelfstandig blijven, zowel fysiek als in het maken van keuzes – ook ten aanzien van leven en sterven, aldus een respondent (FO3) – komt aan de orde tijdens de interviews. Zo zegt een van de mensen: “Ik hoop het nog lang vol te houden” (JPO4). Dat horen we ook bij respondent JPO1: “Verder probeer ik zo lang mogelijk door te gaan, ook al wordt dat steeds moeilijker.” Een ander zegt in dit verband: “Ik wil graag gezond blijven voor de kinderen en kleinkinderen” (C14). In relatie tot dit thema horen we bij respondent JPO2: “Ik ben dankbaar met wat ik, met de nodige hulpmiddelen, nog kan.” Fysieke veranderingen in lijf en leden, het ouder worden, en de afhankelijkheid van anderen en van hulpmiddelen, blijken belangrijke gespreksonderwerpen voor de geïnterviewde ouderen. “Hulpmiddelen zoals een rollator helpen mij om mijn leven te kunnen blijven leven” zegt respondent FO3. Maar ook moed en doorzettingsvermogen worden genoemd bij dit thema, zoals in de uitspraak van een respondent (CO7): “Ik krijg kracht van de dingen die ik allemaal doe.” Voor geïnterviewde CO2 neemt het ondernemen van activiteiten af. Sprekend over bezoeken aan oudere, zieke mensen, de zogenoemde ‘zorgadressen’, realiseert deze persoon zich: “Daar ben ik erg mee bezig. Ik ben het aan het afbouwen [...] Nu ben ik zelf op leeftijd [...] Ik kon het niet meer zo goed opbrengen, als iemand was overleden.”

5.2.1.6 Verlies, kwetsbaarheid en eindigheid

Dit thema gaat over verlieservaringen, kwetsbaarheid en het staan in de derde (laatste?) levensfase. Verlies speelt een rol bij dertien van de ouderen die meededen aan het onderzoek. Negen respondenten spreken van verlies in het algemeen, van gezondheid, of van een belangrijk iemand in hun omgeving. Mensen vertellen over het verlies van de partner (C11, C14, KO3), en het verlies van het contact met kinderen. “Mijn kinderen hebben ruzie” (C10). Vrienden die kwijtgeraakt zijn komen ter sprake (KO1). Eindigheid van het leven is genoemd, o.a. bij de respondent die aangeeft over euthanasie

na te denken. Deze respondent (FO3) zegt: “Soms denk ik na over euthanasie, niet voor nu maar dat het voor de toekomst geregeld is.” In dat verband komt ook leven in het licht van de eindigheid ter sprake, zoals bij respondent C12 die vertelt: “Ik heb een rotsvast geloof in Christus. Daar leef ik naar toe”. Niet alleen het verlies van mensen, maar ook het verlies van werk is tijdens de interviews genoemd. Daarover is gesproken door een respondent (C13): “Als je met pensioen gaat, raak je veel kwijt.” Een enkeling vertelt over het verlies van de kerk(gang): “Ik mis het als ik niet naar de kerk kan gaan” (C07). Een oudere verzucht: “Soms vind ik het niet meer de moeite waard. Aan de buitenkant moet ik lachen maar aan de binnenkant huil ik” (C10).

5.2.1.7 Dankbaarheid en waardering van het dagelijkse

Dit thema gaat over wat ouderen in het leven van alledag waarderen; wat hen een gevoel van blijdschap geeft. In totaal komt het bij tien geïnterviewde ouderen ter sprake. Vier personen gebruiken het woord dankbaarheid, zoals respondent KO3: “Dankbaar dat je dat hebt kunnen doen”, verwijzend naar een dienst die iemand anders verleend is. Ook respondent JPO2 noemt dankbaarheid: “Dankbaar met wat ik met de nodige hulpmiddelen nog kan doen”. Vier ouderen benoemen dat zij zin vinden in het gewone leven van elke dag met “thuis als basis” en “af en toe die brug ophalen, lekker op jezelf” (KO4). Zin, aldus een andere geïnterviewde oudere, wordt ervaren in dagdagelijkse activiteiten: “Het zit in de dingen die ik gewoon doe” (C07). Zin verwoordt respondent KO4 op de volgende manier: “Heel vaak als we elkaar zien: ‘goeiemorgen’. Dat zijn de positieve, kleine, het kleine goede wat we vinden.” “Zingeving is ook de dingen die op je wegekomen; lekker eten, de natuur” (C12). Als de drukte van een baan of het gezinsleven wegvalt dan blijft er tijd voor iets anders over, zoals aandacht voor (achter)kleinkinderen. “Daar moet je wel voor open staan en je niet afsluiten” (C05). Een respondent spreekt over verwonderen over iets kleins, of enthousiast zijn over het leven: “Gewoon de natuur, vind ik ook met zingeving te maken hebben” (KO4). Last but not least: “Dat je kan praten over een heleboel dingen; belangrijke en onbelangrijke dingen” (C11).

5.2.1.8 Levensopdracht en morele oriëntatie

Dit thema gaat over wat ouderen zelf als betekenisvol ervaren en waaraan zij zich oriënteren. Twaalf keer komt dit ter sprake. “Zoveel mogelijk zin geven aan je leven is een opdracht” zegt een van de geïnterviewden (C02). Iemand stelt dat een ‘leuk’ leven leiden geen opdracht is: “Leuk vind ik geen criterium. Het is mooi meegenomen als iets leuk is... Veel dingen zijn zinvol om te doen, waarop ik niet het etiket ‘leuk’ zou plakken” (C16). Vier van de geïnterviewde ouderen spreken van een (levens)opdracht. Vijf personen verbinden dat met niet alleen voor jezelf leven, oog hebben voor wat nodig is en daarnaar handelen en een ander iets gunnen. De bredere opdracht of bedoeling verwoordt een van de mensen als “Deel uitmaken van het leven, zorg voor de aarde. Je hebt een opdracht” (C06). Een andere oudere formuleert het als volgt: “Zingeving gaat over de relatie met God. En met anderen” (C03). Naar de Heidelbergse Catechismus verwijst een van de mensen, waarin staat dat “wij zijn van Christus, Hij is voor ons gestorven en weer opgestaan voor alles wat wij verkeerd hebben gedaan”. Waarna deze persoon vervolgt met: “Ik ben een kind van God en mag Hem Vader noemen” (C08). “Hoe kan ik boven het dagelijks bestaan uitstijgen” vraagt een van de ouderen zich af (KO4). Het is “een gevoel van hoop” aldus een andere persoon (C13).

5.2.1.9 Intergenerationele overdracht

Alhoewel met name (klein)kinderen maar ook jonge mensen in het algemeen met enige regelmaat ter sprake komen in de interviews, noemen slechts vier van de 26 ouderen expliciet dat voor hen zingeving verder gaat dan het eigen leven en dat het ook betrekking heeft op volgende generaties. Een van de ouderen zegt het belangrijk te vinden kennis en kunde door te geven, anderen te inspireren en met hen te praten over wezenlijke dingen. “Levenservaring doorgeven aan jonge mensen, hen stimuleren” (F01). “Als je jong bent dan blijf je nog wat onwetend aan de zijlijn staan, terwijl ik jaren gewerkt heb. Ik vind het leuk om dat over te brengen” (F01). “Je levensvisie uitdragen, geloof, hoop en liefde” (CO6) toont betrokkenheid op komende generaties. Expliciet komt dat tot uitdrukking in de uitspraak van een van de geïnterviewden: “Je kan elke dag een beetje de wereld verbeteren. Het hoeft niet groot te zijn”(C13).

5.2.2 Zingeving in beeld – associatiekaarten

Om ouderen te stimuleren in het nader articuleren van de zingevingsthema’s die in hun leven spelen, maakten we gebruik van fotokaarten.¹² Soms waren deze kaarten nodig tijdens het gesprek aan de hand van de eerste open vraag, soms werden ze ingezet tijdens het werken met het Betekeniskompas. Deze kaarten riepen bij de groep geïnterviewde ouderen veel herkenning en associaties op. Hieronder presenteren we de meest gekozen kaarten, de top 3 van de gekozen afbeeldingen:

Figuur 1

Figuur 2

Figuur 3

Figuur 1: Respondenten die deze fotokaart kozen, hadden de associatie met (gezelschap van) (klein)kinderen – zie ook bijvoorbeeld de thema’s 1, 5, 8 en 9.

Figuur 2: Mensen noemden bij deze fotokaart bijvoorbeeld het oma zijn, positief in het leven staan en blijven hopen – zie ook bijvoorbeeld de thema’s 1, 5 en 6

Figuur 3: Mensen noemen bij deze fotokaart vrijwilligers werk, samen plezier hebben en contact maken – zie ook bijvoorbeeld thema 1 en 5.

5.2.3 Betekenis-spel – zingeving in thema’s (themakaarten)

In het tweede, kwantitatieve deel van ons onderzoek hebben we deze acht thema’s in elk interview nader verkend door middel van het spelen van het ‘betekenisspel’. De respondenten zijn aan het einde

¹² Zie bijlage 5 voor een volledig overzicht van de gebruikte foto-kaarten.

van dit deel van het interview gevraagd deze acht thema's eventueel aan te vullen.

Hieronder een inventarisatie van wat er genoemd is door de geïnterviewden bij de diverse thema's (zie bijlage 8 voor de handreiking bij het coderen) en hoe er is gescoord. Het scoren is door de 26 respondenten al spelend gedaan op een schaal van -3 (ik zit hier erg mee) tot +3 (ik zou wat dit betreft meer kunnen betekenen). Negen personen uit het sociaal domein hebben gescoord; vier van deze mensen hebben een zekere binding met een geloofsgemeenschap. Vijftien mensen zijn verbonden aan een kerkgemeenschap. Van zeven personen is geen top drie genoteerd. Naast het scoren met het Betekeniskompas hebben we ook gevraagd wat de drie belangrijkste thema's voor de respondent waren. Bij de thema's hieronder lichten we deze rangschikking toe.

5.2.3.1 Dagelijks functioneren

Regelmatig noemen de respondenten in deze fase van het interview dat ze genieten van de dagelijkse dingen, zoals "een keer gaan uiteten en boodschappen doen. Een wandeling maken en zien hoe de natuur zich ontplooit" (C12). Niet zozeer wat iemand doet, maar wat er nog gedaan kan worden maakt dat mensen blij of dankbaar/tevreden zijn. "Een stukje vriendelijkheid kost niets. Dat zijn dingen in het alledaagse leven. Een meneer in Ede met een rolstoel kon zijn benen er niet op krijgen. Dan vraag ik of ik moet helpen" (C05). Oud(er) worden heeft voor elke respondent een andere betekenis. "Ik vind het ouder worden helemaal niet erg" zegt respondent C06 en vervolgt: "Ik vind het heerlijk. [...] Als je jong bent, ben je wat onzeker, maar het leven leert je veel."

Een aantal ouderen benoemt de kwetsbaarheid van deze levensfase. "We hebben een vrouw waarvan haar man dementerend is. Zij begint zelf ook al wat, dus die moet je in de gaten houden" (C09). Het woordje "nog" is regelmatig genoemd. In relatie tot zingeving zegt respondent C16: "Als ik op mijn leven terugkijk, speelt die combinatie (van keuzes maken en verantwoordelijkheid dragen) nu *nog* steeds." Als het gaat over het dagelijks leven, zegt respondent C2: "Ik ben dankbaar dat ik *nog* zo gezond ben [...] Wij hebben alle twee het nodige gehad, maar ook mijn partner is *nog* heel actief" (cursivering door auteur). "Naast dankbaarheid voor wat er 'nog' kan, is ook het verlies van mogelijkheden genoemd. "Het is niet 100% ik zou meer willen doen, dat is jammer" (C10).

Ouderen zijn zich ervan bewust dat het snel anders kan worden. "Ik voel, het kan zomaar veranderen" (C13). Meerdere ouderen noemen van het dagelijks functioneren dat het fijn is dat ze bezig kunnen zijn. "Ik heb elke dag wel wat" (C11). "Ik verveel me nooit" (F03).

Dagelijks functioneren is één keer 'gescoord' als thema dat het meest speelt, drie keer als tweede en één keer als derde.

5.2.3.2 Geloof en spiritualiteit

Veel respondenten (ook respondenten uit het sociaal domein) geven aan dat geloof (heel) belangrijk is. "Geloof is superbelangrijk" (C02). "Zonder geloof blijft er uiteindelijk niets over" (JP01). Respondent C01 zegt: "Soms denk ik dat ik een teken van boven krijg." Respondent C05 vertelt: "Ik ben ernstig ziek geweest en heb God naast me gevoeld." Respondent KO1 geeft aan ervaren te hebben dat een overleden naaste aanwezig was. Persoon C07 vertelt over de volgende ervaring: "Je moet hier op aarde blijven, je hebt nog wat te doen, zei ze en toen was ineens de gedaante weg." Geloof moet je niet overdrijven "met dingen als wierrook en klankschalen" aldus geïnterviewde C05. Deze zelfde persoon

zegt, geconfronteerd met ziekte en lijden, dat dat “niet wil zeggen dat je God moet loslaten. ... Dat doen wij mensen, wij maken er een potje van.” De meesten koppelen aan hun geloof de kerkgang, maar er zijn ook respondenten die aangeven te geloven, zonder kerkgang (nog) belangrijk te vinden. Over naar de kerk gaan zegt geïnterviewde KO3: “Het gaat om het 'doen' niet om wat de kerk zegt.” Deze respondent vindt het wel prettig in een kerk te zijn: “Dat het me ook wel goed doet, heb ik het idee. Maar ik zit daar dus niet om te horen wat ik wel en wat ik niet mag doen.” Het gaat om het doen en sommigen vinden het jammer dat ze niet veel meer kunnen doen. Meerderen geven aan geloven belangrijk te vinden, maar niet zo goed raad te weten met spiritualiteit. “Ik hou het op geloof, spiritualiteit vind ik moeilijk” (C11).

Zeven respondenten ‘scoren’ Geloof en Spiritualiteit als het thema dat het meest speelt, Drie scoren het als tweede, drie als derde.

5.2.3.3 Sociaal Contact

Contacten dichtbij blijken belangrijk. “Fijne burens” en “vriendschappen” noemt respondent C05. Voor respondent KO4 is het contact met medevrijwilligers belangrijk: “De andere vrijwilligers gaan apart aan een tafeltje zitten. Ik ga bij de mensen zitten. Ben benieuwd naar hun verhalen. Dat heb ik heel sterk, ook, verhalen van mensen.” Vrijwilligerswerk blijkt ook een bron van sociaal contact. “Doordat ik iets met jou doe, doen wij iets samen [...] Ik denk dat het gelijkwaardig is. Jij geeft me ook wat terug” horen we van respondent C13. Een aantal respondenten noemen de kerk als vindplaats van sociale contacten. Respondent C12 spreekt van een “sterk kerkelijk netwerk dat de stilte doorbreekt.” In dit verband is ook pastorale zorg genoemd (C08). “Je bent op een leeftijd dat je vriendinnen om je heen wegvallen. In november had ik negen overlijdensberichten en dat is best veel” (F02). Regelmatig is genoemd dat het moeite kost contact te blijven leggen of zoeken. “Het is elke keer weer een strijd om de drempel over te gaan” (C14). “Zomaar een flutpraatje maken vind ik heel lastig” (C09). “Alleen gaan is moeilijk” zegt persoon C10, en vervolgt: “Ik moet een schop onder mijn kont hebben.” Behoeftes aan contact is er wel bij deze persoon “Soms zou ik thema's met iemand willen bespreken. Hoe een ander ergens over denkt. Maar dat heb ik niet echt.” Voor meerdere geïnterviewden is het delen van (existentiële) ervaringen belangrijk. “Luisteren naar elkaar, existentiële ervaringen delen ... dat deed me heel goed” (KO3). Sommigen zeggen veel contacten te hebben, anderen vinden dat ze te weinig contacten hebben, meerdere keren is aan de orde gekomen dat dit komt door verliezen door de dood. “Ik heb geen vriendin meer. Iedereen is weggevallen” (F01). Meerderen vertellen dat dit verlies moeilijk te dragen is.

Drie respondenten scoren Sociaal Contact als thema dat het meest speelt, zeven keer wordt het als tweede genoemd, niemand noemt het als derde.

5.2.3.4 Erkenning en waardering

Kinderen en kleinkinderen zijn met regelmaat genoemd als bron van erkenning en waardering. Een dochter die zegt: “Ik ben echt trots op je!” (KO2). “Kleinkinderen vinden het leuk om langs te komen” (C15). Enkele respondenten benoemen dat ze vroeger geen erkenning hebben gehad, maar nu wel. “Ik heb nooit complimenten gekregen van mijn ouders en van mijn man. Ik krijg ze nu wel van mijn

kinderen. Ik geef ze zelf wel" (C11). Daarnaast noemen anderen dat ze vroeger wel gewaardeerd werden, maar dat dat voorbij is. "Het gevoel dat ik ertoe doe heb ik niet. Niemand vraagt je nog om raad of advies. Kinderen en kleinkinderen houden natuurlijk van je, maar niemand heeft je meer nodig" (C14). Een persoon vertelt over waardering die ervaren is in een gesprek over het overlijden van een partner: "Het feit alleen al dat je kan praten over je verdriet dat was (...) heel belangrijk. En ik moet je zeggen, ik vond het op een bepaalde manier wel een eer om naar iemand te luisteren" (K03). Ook voor respondent C05 hangt erkenning en waardering samen met "dat je iets voor anderen kunt betekenen". Respondent C01 is daarentegen van mening dat "je geen dingen [moet] doen om erkenning en waardering terug te krijgen". Meerdere respondenten geven aan dat ze niet meer zoveel kunnen als ze zouden willen en dat ze zich daardoor minder gewaardeerd voelen. "Ik zou meer willen, maar dat kan niet. Ik voel niet dat ik er nog toe doe. Soms vraag ik me af waarom ik er nog ben" (F03). Respondenten zijn blij met complimenten die ze krijgen, bijvoorbeeld "door attent zijn op verjaardagen en jubilea" (C05). Een andere respondent ervaart waardering "als kinderen uit jouw waarden blijven leven" (C06). Erkenning en waardering "wordt minder" nu de persoon met pensioen is en geen functie en taken meer heeft. Deze persoon heeft het gevoel gezien te worden als een "oude persoon die het altijd beter weet" (C12). Liever willen ouderen gezien worden als mens, aldus respondent K03, en niet als 'oudere', 'gepensioneerde', of 'weduwe/weduwenaar'.

Geen van de respondenten scoort erkenning en waardering als een thema dat het meest speelt.

5.2.3.5 Zelfontplooiing

Meerdere respondenten benoemen dat het, wat betreft hun zelfontplooiing in het leven, anders is gelopen dan ze hadden gehoopt. "Ik had willen studeren, maar het is anders gelopen" (C02). "Ik had altijd een ladekastje in mijn hoofd met dingen ik heel graag zou willen en creatief zijn. Dat kastje moest ik steeds weer dichtdoen" (C13). Zichzelf verder ontwikkelen was een groot verlangen voor deze respondent. Dat gebeurt nu in het vrijwilligerswerk: "Het ene kastje na het andere kastje ging toen open. Ik doe vrijwilligerswerk en ik vind het heel leuk om er zelf ook aan te ontwikkelen." Net zoals persoon C13, geven meerdere respondenten aan dat ze, nu ze ouder zijn, pas aan zelfontwikkeling zijn toegekomen. Een verandering ten gunste van aandacht voor zichzelf horen we van respondent C15: "Het gevoel dat je toch meer voor jezelf bezig bent dan voor anderen. Vroeger had ik dat andersom. Dan was je bezig met anderen en had je nauwelijks tijd voor jezelf. Dat is wel heel erg omgedraaid, maar ook wel erg plezierig." "Je bent nooit te oud om te leren of om nieuwe dingen aan te nemen" zegt respondent F02. Er zijn ook mensen voor wie aandacht voor zichzelf, voor zelfontplooiing niet meer lukt. "Ik kijk nergens meer naar uit. Het is allemaal heel vlak. Ik heb geen hoogtepunten. Ik heb ook geen doel. Dan denk ik: hoelang leef ik nog?" (C14). Anderen zijn dankbaar voor wat er (nog) kan. "Ik ben dankbaar voor wat ik doe en heb kunnen doen" (C06). Een aantal respondenten benoemt dat je zelf in actie moet komen. "Dat moet je zelf doen. Die beslissing moet je zelf nemen... dat ik de weegschaal de goeie kant op kan laten gaan door plezier te hebben" (K03).

Zelfontplooiing wordt twee keer als tweede thema gescoord en drie keer als derde thema.

5.2.3.6 Maatschappelijke zekerheid

Respondenten benoemen vaak dat we in een welvarend land leven. Meerderen benoemen dat ze door vroeger werk (zelf, of echtgenoot) geen geldzorgen hebben; ze genieten van hun pensioen. "Ik heb financieel geen zorgen" (C13). Deze persoon doet vrijwilligerswerk en geniet van een feestje op de verjaardag. Anderen hebben wel geldzorgen, zoals respondent KO2 die vertelt: "Ik denk ook: ik krijg minder. Eerder hadden we allebei een inkomen, van de AOW dan, en nou moet ik het alleen doen. Dan is het wel verhoogd dan, maar dan nog." Regelmatig is benoemd dat je moeite moet doen om te krijgen waar je recht op hebt "Je moet overal op af, want niemand komt naar jou" (FO2).

Verschillende respondenten geven aan dat je steeds meer digitaal vaardig moet zijn om dingen geregeld te krijgen en dat dat soms ingewikkeld is. "Toegang tot middelen en ondersteuning. Nou dat vind ik nog wel eens een lastige... die digitale wereld daar ben ik niet zo'n held in, en dat vind ik nog wel eens lastig" (KO4). Meerdere respondenten benoemen de zorg om huisvesting. "Vreselijk dat er geen bejaardenhuizen meer zijn" (JPO1). Anderen geven aan dat het (bijvoorbeeld na het overlijden van een partner of kind, waarover o.a. respondent C11 en FO3 vertellen) minder is geworden. Ook is benoemd dat het niet om welvaart gaat. "Dat interesseert me niet, daar gaat het niet om" (JPO4).

Een van de mensen brengt maatschappelijke zekerheid in verband met de fysieke toestand: "Ik word ondersteund door de NAH, mensen met een niet aangeboren hersenletsel. Die komt hier iedere week en dat is leuk" (FO3).

Maatschappelijke zekerheid wordt twee keer gescoord als thema dat het meest speelt en één keer als derde.

5.2.3.7 Lichamelijk functioneren

Meerdere respondenten benoemen dat het lichamelijk functioneren goed gaat. "Ik accepteer dat ik langzamerhand minder vitaal word en minder kan", zegt respondent C16. Sommigen vertellen over de zorgen die er wat betreft de gezondheid zijn: "Het kan elk moment anders worden" (C16). Meerdere respondenten benoemen dat ze hun best moeten doen of voorzichtiger moeten zijn om goed te blijven functioneren. "Ik doe er veel aan om lichamelijk fit te blijven" (CO6). Respondenten noemen zich "tevreden" of "bevoorrecht" dat het (nog) goed gaat. Enkelen benoemen dat je moet accepteren dat het minder wordt. Een respondent zegt niet tevreden te zijn. "Ik zou liever terug willen naar het oude. Ik kan niet alles meer" (C10). Een respondent zegt dat het ook van je instelling afhangt: "Probeer je humor te bewaren dat is 30% van je gezondheid" (JPO4).

Lichamelijk functioneren is één keer gescoord als thema dat het meest speelt, één keer als tweede en één keer als derde thema.

5.2.3.8 Veiligheid en vertrouwen

Veel respondenten ervaren dat het in de wereld in het groot en de Nederlandse samenleving (de wereld in het klein) steeds onveiliger wordt, maar dat ze zich in hun eigen buurt – de samenleving dichtbij – veilig voelen. "Hier in het huis met alle buurtjes waar fijne mensen ook omzien naar elkaar" (C12). "Beter een goede buur dan een verre vriend" zegt respondent JPO3. Een respondent zegt zich veilig te voelen in de directe omgeving, maar niet in de kerk. Deze persoon ervaart de kerk aan de ene

kant als een veilige gemeenschap: "Het is nu samen. Ik vind het wel mooi om samen één thema te hebben. Je komt om God te dienen." Deze zelfde respondent spreekt ook over psychische onveiligheid in de kerk, "de laatste tijd. [...] Er zijn dynamieken tussen mensen. Mensen hechten aan macht hoe dan ook. Dat heb ik als heel onveilig ervaren" (C13). Meerdere respondenten leggen een relatie tussen hun vertrouwen in de samenleving in het klein en in de buurt, en hun vertrouwen in God. "Zonder God ben ik niets" (JP01). In verband met een eventuele hartoperatie zegt respondent C13: "Wat is dan de hoop? Hoop ligt dichtbij vertrouwen. Ik vertrouw erop dat het wel goed komt [...] Ze zeggen ook dat ik wel 93 kan worden met mijn hartprobleem", om te besluiten met: "Theoretisch is er geen probleem." Ik voel me veilig, zegt een van de mensen, maar "het vertrouwen zakt wel eens weg. Dan bid je ergens voor, maar dan laat ik het ook los. Dan vertrouw ik erop dat God dat van mij overneemt, dat God het beter kan dan ik" (C11). Anderen benoemen dat veiligheid te maken heeft met het samenwonen met hun partner – als die wegvalt wordt het anders, aldus respondent C15. Ook familie en kinderen zijn als bron van vertrouwen genoemd.

Veiligheid en vertrouwen is vier keer gescoord als thema dat het meest speelt, twee keer als tweede en drie keer als derde.

In de tabellen 3a, 3b en 3c zijn de resultaten van het 'betekenisspel' op overzichtelijke wijze weergegeven. Tabel 3a toont het resultaat van de scores van respondenten die via de twee kerken meedoen; tabel 3b is het resultaat van de scores van respondenten die vanuit het sociaal domein participeren in ons onderzoek; in tabel 3c zijn de reacties van respondenten uit kerken en sociaal domein samengevoegd.

KERK (15 respondenten)	IK ZIT HIER MEE				IK ZOU HIERIN MEER KUNNEN BETEKENEN			
	-3	-2	-1	0	1	2	3	
DAGELIJKS FUNCTIONEREN	0	0	2	0	11	0	2	
GELOOF & SPIRITUALITEIT	0	0	2	1	6	2	4	
SOCIAAL CONTACT	1	0	2	0	5	4	3	
ERKENNING & WAARDERING	0	1	3	1	7	3	0	
ZELFONTPLOOIING	0	0	0	4	8	2	1	
MAATSCHAPPELIJKE ZEKERHEID	0	0	3	1	6	2	3	
LICHAMELIJK FUNCTIONEREN	1	0	4	1	7	1	1	
VEILIGHEID & VERTROUWEN	0	1	1	0	6	4	3	
TOTAAL	2	2	17	8	56	18	17	

Tabel 3a resultaten van het 'betekenisspel' – 15 respondenten, benaderd via kerken

SOCIAAL DOMEIN (11 respondenten)	IK ZIT HIER MEE				IK ZOU HIERIN MEER KUNNEN BETEKENEN		
	-3	-2	-1	0	1	2	3
DAGELIJKS FUNCTIONEREN	0	0	1	0	3	3	4
GELOOF & SPIRITUALITEIT	0	0	2	1	3	2	3
SOCIAAL CONTACT	0	0	2	0	1	3	5
ERKENNING & WAARDERING	1	0	0	2	1	5	2
ZELFONTPLOOIING	2	1	0	2	2	2	2
MAATSCHAPPELIJKE ZEKERHEID	2	0	0	0	4	2	3
LICHAMELIJK FUNCTIONEREN	0	2	0	1	5	0	3
VEILIGHEID & VERTROUWEN	0	1	0	0	5	2	3
TOTAAL	5	4	5	6	24	19	25

Tabel 3b resultaten van het 'betekenisspel' – 11 respondenten, benaderd vanuit het sociaal domein

KERK + SOCIAAL DOMEIN 26 RESPONDENTEN	IK ZIT HIER MEE				IK ZOU HIERIN MEER KUNNEN BETEKENEN		
	-3	-2	-1	0	1	2	3
DAGELIJKS FUNCTIONEREN	0	0	3	0	14	3	6
GELOOF & SPIRITUALITEIT	0	0	4	2	9	4	7
SOCIAAL CONTACT	1	0	4	0	6	7	8
ERKENNING & WAARDERING	1	1	3	3	8	8	2
ZELFONTPLOOIING	2	1	0	6	10	4	3
MAATSCHAPPELIJKE ZEKERHEID	2	0	3	1	10	4	6
LICHAMELIJK FUNCTIONEREN	1	2	4	2	12	1	4
VEILIGHEID & VERTROUWEN	0	2	1	0	11	6	6
TOTAAL	7	6	22	14	80	37	42

Tabel 3c resultaten van het 'betekenisspel' – alle 26 deelnemers

5.2.4 Top drie van zingevingsthema's

De respondenten uit de kerken (tabel 3a) verwachten op het gebied van Geloof en Spiritualiteit meer te kunnen betekenen voor anderen. Ook wat betreft Sociaal Contact, Maatschappelijke Zekerheid en Veiligheid en Vertrouwen is deze groep respondenten van mening meer te kunnen betekenen voor anderen. Begeleiding of ondersteuning is voor deze groep kennelijk niet nodig.

De respondenten uit het sociaal domein (tabel 3b) denken dat zij wat betreft Sociaal Contact meer kunnen doen. Op de tweede plaats staat voor deze groep het Dagelijks Functioneren. Zelfontplooiing en Maatschappelijke Zekerheid zijn voor deze groep aandachtspunten, aspecten van zingeving waarin zij wellicht begeleiding zouden willen krijgen.

Voor de groep als geheel (tabel 3c) scoren Sociaal Contact, Geloof en Spiritualiteit, en Dagelijks functioneren het hoogst. Dat betekent dat op die drie thema's respondenten aangeven wel iets voor anderen te kunnen betekenen. Iets betekenen voor anderen kunnen alle geïnterviewde ouderen in meer of mindere mate op alle gebieden, het meest op het gebied van Sociaal Contact en Geloof & Spiritualiteit. Op alle gebieden staan respondenten open voor begeleiding, het meest op het gebied van Zelfontplooiing en Maatschappelijke Zekerheid (waarop -3 gescoord is).

Opvallend is dat in elk van deze drie tabellen +1 het vaakst gescoord is. Dat zou erop kunnen wijzen dat mensen schroom hebben in het aangeven van eigen kundigheid en voorzichtig zijn wat betreft het uitdelen daarvan.

6 Conclusie, discussie en aanbevelingen

In dit hoofdstuk reflecteren we op het resultaat van de analyse van de data van ons onderzoek 'Zin in Senioriteit'.

6.1 Beantwoording onderzoeksvragen

De vragen die we ons stelden aan het begin van ons onderzoek, voor twee verschillende groepen, luiden:

- a. Hoe geven ouderen van 75–85 jaar in de gemeente Ede die al dan niet verbonden zijn met een kerk invulling aan zingevingsthema's?
- b. Rond welke thema's kunnen ouderen van 75–85 jaar in de gemeente Ede die al dan niet verbonden zijn met een kerk iets betekenen voor anderen?
- c. Hoe ervaren ouderen van 75–85 jaar in Ede de betrokkenheid van de kerk, respectievelijk het sociaal domein bij de zingevingsthema's, in hoeverre sluit dit aan en welke adviezen hebben ouderen voor de kerk?

Voor de beantwoording van deelvraag a zijn de antwoorden op de startvraag van het interview geanalyseerd. Voor de beantwoording van deelvraag b voert de interviewer de data van de scores op het 'betekenisspel' in op een 7-punts Likertschaal. Deze indeling is tijdens het gesprek voorgelegd aan de respondent met de vraag: "Wat denkt u als u deze scoring ziet?" Voor deelvraag c zijn de reacties en "quotes" in samenspraak met de respondent verzameld op het formulier 'Senior Advies' (zie bijlage 4).

Het antwoord op de eerste subvraag (Hoe geven ouderen van 75–85 jaar in de gemeente Ede die al dan niet verbonden zijn met een kerk invulling aan zingevingsthema's?) wijst sterk in de richting van sociaal contact. Ouderen, al dan niet kerkelijk gebonden, ervaren zin in sociale contacten. Uit zowel het kwalitatieve deel van ons onderzoek als uit het kwantitatieve deel blijkt dat zingeving in sociale contacten met stip op één staat. De kerk en het sociaal domein, en samen dingen doen, zijn voor de geïnterviewde ouderen belangrijke vindplaatsen van zin. Respondent CO3 verwoordt het als volgt "Wat je gelooft en in praktijk brengt ten goede van de ander."

De tweede subvraag (iets betekenen voor anderen) leidt volgens geïnterviewde ouderen naar twee aspecten van zin. Met geloof & spiritualiteit op de tweede plaats, na sociaal contact, geven ouderen aan dat zij in de sociale contacten, waar het gaat over het geloof en ervaringen van zin, van betekenis kunnen zijn voor anderen. Respondent C12 drukt die verbinding uit, zeggend dat een "sterk kerkelijk netwerk dat de stilte doorbreekt." In dit verband is ook pastorale zorg genoemd (CO8).

De derde subvraag (ervaring van betrokkenheid van kerk, respectievelijk sociaal domein) is niet zo gemakkelijk te beantwoorden. Sommige ouderen ervaren dat er genoeg aanbod is. "Ik vind het fijn dat er zoveel dingen hier in Ede zijn voor oudere mensen" (KO2). Anderen zijn van mening dat "er bij mij persoonlijk niets leeft waarvan ik vind dat de kerk erin moet voorzien" (C16).

Voor de beantwoording van deze vraag kijken we naar de adviezen van de twee onderscheiden groepen ouderen afzonderlijk: de kerkelijk gebonden ouderen en de ouderen die vanuit het sociaal domein hebben geparticipeerd in ons onderzoek.

6.2 Advies ouderen die benaderd zijn uit kerken

Kerkelijk gebonden ouderen zijn voornamelijk tevreden met wat de kerk doet: "Het is goed dat het er is, aandacht voor ouderen" (C14). "In onze kerk is tegenwoordig een 70+-groep die eens in de maand bij elkaar komt [...]. Dat voorziet in een behoefte en met name in een behoefte bij alleenstaanden" (C16). Wat adviezen betreft geeft respondent CO3 heel concreet aan geen anderstalige liederen in de liturgie te gebruiken. Aandacht voor ouderen die 'buiten beeld' raken (C13), bijvoorbeeld door mensen op te halen, adviseert persoon CO7.

We horen teleurstelling én een advies met betrekking tot de fusie van de kerken ("de kerk moet problemen oplossen", CO8). Die fusie zou leiden tot meer samenhang. "Dat zou wel wat meer mogen"; een bedekt advies van respondent CO6 om aan die samenhang aandacht te besteden. Deze zelfde persoon adviseert ook om ouderen wat meer te pushen om actief te worden. Niet verschillen benadrukken, adviseert respondent C16, maar verbinding zoeken.

6.3 Advies ouderen die benaderd zijn uit het sociaal domein

De respondenten uit het sociaal domein maken de volgende opmerkingen, als naar een advies wordt gevraagd. Tevredenheid klinkt in de opmerking van respondent KO2: "De hele gemeente Ede doet veel voor ouderen." Men zou mogelijkheden kunnen creëren voor ontmoeting (KO4), of om een goed gesprek te voeren (FO3). Een vinger aan de pols houden, adviseert respondent FO1, "omzien naar elkaar" in een samenleving die "enorm veranderd" is. Een kritische noot met een ondertoon van spijt horen we bij de volgende respondent, die zelf actief is in verschillende groepen: "Heel veel mensen weten de weg ook niet, weten van heel veel dingen het bestaan niet af. Dat is de kunst, om die mensen te bereiken" (KO4).

Zowel kerkelijk gebonden ouderen, als ouderen uit het sociaal domein geven advies aan hun eigen leeftijdsgenoten om die te enthousiasmeren en om zelf in actie te komen (o.a. CO1, CO6, JPO2, KO2). De algemene onderzoeksvraag die we in ons onderzoek stelden, luidde:

Hoe gaan in Ede thuiswonende 75-85-jarigen, die al dan niet verbonden zijn met een kerk, om met zingevingsthema's en in hoeverre sluiten kerken en het sociaal domein daar volgens hen adequaat bij aan?

We baseren ons op de antwoorden op de deelvragen a, b en c, en komen tot het volgende antwoord op onze algemene onderzoeksvraag:

Sociale contacten zijn betekenisvol voor ouderen in onze onderzoeksgroep. Kinderen en kleinkinderen, en sociale activiteiten (al dan niet georganiseerd door de kerk) ervaren ouderen als vindplaatsen van zin. De betrokkenheid op het gebied van (zingevings)activiteiten van kerk en sociaal domein wordt door de groep geïnterviewde ouderen heel verschillend ervaren.

De onderzoeksvragen richten zich op het 'hoe' van het omgaan met zingevingsthema's. Ouderen geven aan zin in het leven te ervaren door betekenisvolle ontmoetingen te hebben en in contact te staan en te blijven met anderen. Zij ervaren zin in alledaagse contacten – met familie, bezoekers van activiteiten, en toevallige anderen in de directe omgeving – zogenoemde 'bekende vreemden'. De zin van het (eigen) leven horen we terug als ouderen vertellen over wat zij voor een ander willen en kunnen betekenen. Dat klinkt in een woord als 'opdracht' dat door enkele ouderen gebruikt wordt.

6.4 Discussie

De uitkomsten van ons onderzoek 'Zin in Senioriteit' geven te denken – over de vraagstelling, de samenstelling van de onderzoekspopulatie, over de werkwijze en over de resultaten. *Last but not least* ten aanzien van de relatie tussen de uitkomsten van de open vraag, het resultaat van het gebruik van het 'betekenisspel' en de Adviezen.

6.4.1 Vraagstelling

In dit onderzoek is de vraagstelling gebaseerd op de omschrijving van Roor & Van Duffelen (2023), die spreken van betekenisvol. Daarmee bedoelen zij "dat het sociale, psychische, spirituele, lichamelijke en/of maatschappelijke welzijn van mensen wordt bevorderd of hersteld en/of dat hen een hoopvol perspectief wordt geboden, in het hier en nu en/of voor na dit leven." De interviews tonen voornamelijk een gerichtheid op het leven van alledag. De eindigheid van het bestaan komt ter sprake in verhalen over het overlijden van geliefden. Reflectie op het eigen 'staan in de eindigheid' is tijdens de interviews niet aan de orde gekomen. Zijn de interviewers zich te weinig bewust geweest van de onderzoeksvragen en hebben zij daardoor onvoldoende doorgevraagd? Of is het overwegen van dagelijkse ervaringen in het licht van beelden die door tradities zijn aangereikt, zoals Alma (2020) daarvan spreekt, geen thema voor de geïnterviewden?

De vraag naar de ervaring van respondenten met wat kerk en sociaal domein aanreiken, ontdekt ouderen van de noodzaak zelf in beweging te komen en zich zin-vragen met betrekking tot het ouder zijn en worden toe te eigenen. Het wekt de indruk van ont-eigening van de eigen regie waar veel ouderen zo lang mogelijk naar streven. De +1 score op het 'betekenisspel' – dat zo vaak is aangegeven in zowel de groep uit de kerken als uit het sociaal domein – zouden we kunnen interpreteren als een potentie van thuiswonende ouderen van de leeftijd 75–85-jaar om zich (meer) actief in te kunnen en willen zetten in het omgaan met zingevingsthema's.

6.4.2 Samenstelling onderzoekspopulatie

Voor de samenstelling van de onderzoeksgroep zijn ouderen via twee kerken benaderd en vanuit het sociaal domein. Een vergelijking zoals die bedoeld was tussen ouderen met een kerkelijke binding en ouderen benaderd vanuit het sociaal domein, bleek in de praktijk gecompliceerd. Kerkelijke ouderen hadden ook een binding met het sociaal domein en ouderen die benaderd waren vanuit het sociaal domein hadden ook een binding met de kerk of de christelijke traditie, bijvoorbeeld in de zin dat ze gelovig waren opgevoed. Besloten werd daarom om de analyse van de interviews en van het Betekeniskompas niet voor beide groepen apart te doen, maar naar de groep als geheel te kijken. Voor het merendeel zijn het vrouwen die positief gereageerd hebben op de uitnodiging deel te nemen

aan het onderzoek. Hebben vrouwen meer belangstelling voor of behoefte aan het spreken over zingeving? Of zijn er op die leeftijd, gezien het verschil in levensverwachting, meer vrouwen dan mannen?

Een gemiste kans in ons onderzoek is dat er geen vraag naar opleiding gesteld is. Bekend is dat een zeker abstractieniveau, dat gewenst is voor reflectie op zin, over het algemeen verschilt tussen theoretisch en praktisch opgeleide mensen.

Een ommissie is dat er in dit onderzoek vanuit het sociaal domein geen ouderen met een migratieachtergrond hebben deelgenomen.

6.4.3 Werkwijze

In dit onderzoek is de werkwijze van het Betekeniskompas gevolgd, en het betekenisspel ingezet. Zoals de onderzoekers van 'Heeft meedoen zin?' (2023) verwachtten, komen de stappen van deze werkwijze en het scoren ook in andere contexten goed van pas. In dit onderzoek is de praktische uitvoering verricht door vier verschillende personen. Twee ervan zijn vanaf het begin betrokken bij het onderzoek, twee zijn op een later tijdstip toegevoegd aan het onderzoeksteam. Beide toegevoegde personen (vrijwilligster en studente) zijn weliswaar ingewijd in het hoe en wat van het onderzoek, maar hebben zich het onderzoek door het late instappen onvoldoende kunnen toe-eigenen. Dat blijkt o.a. uit de manier waarop de vijf stappen van het interviewprotocol (niet helemaal) in praktijk zijn gebracht en het (gebrek aan) doorvragen op opmerkingen van een respondent.

Meestal zaten interviewer en respondent tijdens het interview aan een eettafel. In de praktijk bleek het zelfgemaakte betekenisspel (soms) aan de grote kant voor de tafel van de respondent.

6.4.4 Resultaten

De resultaten behoeven twee kritische kanttekeningen. Allereerst vanwege het feit dat het onderzoek de beperking heeft van een kleine groep (26 respondenten) en in een specifieke context plaatsvond (Ede, een stad in de Biblebelt). De resultaten zijn dus niet generaliseerbaar. Sommige ouderen verwachten dat de kerk in actie komt als het om zingeving gaat ("De ouderling moet leren luisteren"). Anderen wijzen erop dat de groep ook zelf initiatief kan nemen. Kortom: de ene oudere is de andere niet (Abma, 2025). Wel bieden de resultaten stof tot verder nadenken, bijvoorbeeld ten aanzien van de initiatieven en activiteiten vóór de doelgroep (ont-eigening?) en ván de doelgroep zelf (toe-eigening?).¹³

6.4.5 Relatie open vraag, fotokaarten en 'betekenisspel' en eerder onderzoek

De analyse van de reacties op de open vraag van het begin van het semi-gestructureerde interview geeft aan dat 'verbondenheid en relatie', 'van betekenis zijn voor anderen', en 'geloof en spiritualiteit' het vaakst genoemd zijn als zingevingsthema.

De top drie van de fotokaarten wijzen sterk in de richting van 'sociaal contact'.

Uit de top drie die respondenten gaven na het scoren met het betekenisspel blijkt dat de meest belangrijke thema's, waarop ouderen iets voor een ander zouden kunnen betekenen, zijn: 'geloof en spiritualiteit', 'sociaal contact' en 'veiligheid en vertrouwen'.

¹³ De eigen ander. Filosofie van een ervaring. Isarin, 2001.

Uit het Leids onderzoek komt het begrip 'vitaliteit' naar voren. In dat onderzoek introduceert men het begrip vitaliteit als een paraplubegrip voor contacten met familie en/of vrienden, evenals maatschappelijke participatie (al dan niet betaald).

Sociaal contact, zoals met familie en/of vrienden, of in vrijwilligerswerk, is zowel in bestaand als in ons eigen onderzoek een belangrijk thema gebleken. Niet als iets groots, maar als iets dat in de dagdagelijkse praktijk voorkomt, in ontmoetingen met 'bekende vreemden', in wat genoemd is 'de kleine goedheid' (Burggraeve 2020). Kleine goedheid die men ontvangt, zoals een groet waaruit blijkt dat men gezien wordt; of kleine goedheid waarvan het eigen handelen getuigt, zoals een glimlach die men een ander schenkt.

7 Aanbevelingen

De ouderen die zijn geïnterviewd zijn allemaal ‘boomers’, waarvan gezegd is dat zij ‘de protestgeneratie’ zijn. Op basis van de afgenomen interviews zou je ook kunnen zeggen dat zij ‘de verliesgeneratie’ zijn. Zij hebben midden in het proces gestaan van de afbrokkeling van de verzuilde samenleving, met vastomlijnde kaders en een sterk gemeenschapsgevoel, naar de superdiverse samenleving waarin ‘ik’ het zelf niet alleen *mag*, maar ook *moet* uitzoeken. Dat leidt ten aanzien van de ultieme levensvragen tot onzekerheid. De nadruk op sociale contacten zou – bij gebrek aan hoop, beelden en rituelen uit tradities – geïnterpreteerd kunnen worden als teruggeworpen zijn op het dagdagelijkse en verlangen naar diepgang en reflectie daarop.

In de afgenomen interviews en de verwoorde adviezen klinkt een afwachtende houding. In het Leids onderzoek wordt gesproken van vitaliteit, waaronder zij verstaan ‘de mogelijkheid om ambities te stellen passend bij de levenssituatie en vervolgens de zelfgestelde doelen te realiseren’ (in: Grijs is niet zwart wit, p. 20). Enkele geïnterviewden uit ons onderzoek spreken van ‘een opdracht’, waarin een echo doorklinkt van een christelijke levensoriëntatie zoals die gebeiteld staat op het monument ter nagedachtenis aan de Edese pedagoge Maria Moens: ‘... God nam haar van ons weg, haar taak was afgeweven.’¹⁴ Het is de moeite waard nader te onderzoeken wat ‘eigen gestelde doelen’ zijn en welke ‘opdracht’ ouderen (zowel uit kerken als uit het sociaal domein) ervaren in het licht van ‘beelden die door tradities zijn aangereikt’, hun geloof. Het veel gebruikte woordje ‘nog’ zou kunnen wijzen zowel op bijstelling van ambities als op het vasthouden eraan. Op welke manier kan de ont-eigening van door kerk en sociaal domein georganiseerde activiteiten rekening houden met die ‘ambities’? Op welke manier kan kerk en/of sociaal domein activiteiten veranderen van ont-eigening in dienstbaar zijn aan een proces van toe-eigening door ouderen van hun context-gerelateerde vragen naar zin? Met als doel samen (ouderen en jongeren!)¹⁵ de toegeëigende zoektocht naar zin in en van het leven te ondernemen.

¹⁴ De volledige tekst op het monument van Maria Moens luidt: Hier rust een edele vrouw/de roem van haar geslacht/die met de teerste zorg/het moeilijkst werk volbracht/zij wees aan ‘t jeugdig hart/het spoor naar beter leven/en kweekte meenge bloem/voor ‘t hemelsch vaderland/God nam haar van ons weg/haar taak was afgeweven/zij stierf en stelde haar geest/vertrouwend in Gods hand.

¹⁵ Voor intergenerationele samenwerking op het gebied van zingeving, zie o.a. A. Lanser-van der Velde, A. M. (2000). *Geloven Leren. Een theoretisch en empirisch onderzoek naar wederkerig geloofsleren*. Vrije Universiteit Amsterdam. N.A. Hollander (2010; onder leiding van M.C.A. Van Dijk-Groeneboer en W.B.M. Putman) *Hoe maken we Hem in Godsnaam thuis zichtbaar?*

Deze aanbeveling borduurt voort op wat het Leids onderzoek noemt het ‘investeren [in sociale contacten] op jonge leeftijd’ als een vorm van voorzorg en voorbereiding, en zelf regie houden (p. 4 van ons onderzoeksverslag). Zie ook de aanbevelingen met betrekking tot contact met jongere generaties, in: Biewinga, S. (2025). *Ouder worden als ervaring. Filosofie van het late leven*. Boom. Zie ook: Belangrijk was, zo bleek uit het Leids onderzoek, (ibid., p. 213, 229).

8 Tot slot

Dit onderzoek is opgezet en uitgevoerd door een theologe, een theoloog/geestelijk verzorger, een geestelijk verzorger, een studente theologie van de CHE en een zelfstandig gevestigde godsdienstpsychologe uit Ede. Zowel in de opzet als in de praktijk van het onderzoek bleek die combinatie van deskundigheden en werkervaring van grote rijkdom. We zijn ons steeds bewust geweest van ieders persoonlijke verhouding tot de zingevingsthema's en gedachten over de doelgroep van ons onderzoek. In onze professionele rol hebben we het 'wat' (de onderzoeker) en het 'wie' (de persoon) zorgvuldig van elkaar gescheiden gehouden. Waar dat niet helemaal gelukt is, hopen we dat de lezer de specifieke kwaliteiten van 'wie' achter het 'wat' van onze rol van onderzoeker op waarde kan schatten.

9 Referenties

- Alma, H. (2020). *Het verlangen naar zin. De zoektocht naar resonantie in de wereld*. Ten Have.
- Abma, T. (2025). *Nieuw oud. Met levenslessen van rolmodellen op leeftijd*. Lanno Campus.
- Biewinga, S. (2025). *Ouder worden als ervaring. Filosofie van het late leven*. Boom.
- Burggraeve, R. (2020). *Geen toekomst zonder kleine goedheid*. Halewijn Berne Media.
- De Groot, K. (2018). *The liquidation of the church*. Routledge.
- Dohmen, J., F. de Lange (2005). *Moderne levens lopen niet vanzelf*. SWP.
- Droogers, A. (2010). *Zingeving als spel: Over religie, macht en speelse spiritualiteit; Een gids voor vrije zinzoekers*. Almere: Parthenon.
- Echteld, M., & Van Iersel, J. (2019, juni). Zingeving van ouderen in de participatiesamenleving, ook als het leven schuurt. *Geron Tijdschrift over ouder worden & samenleving*.
- Heidenreich, E. (2024). *Ouder worden*. Balans.
- Hollander, N.A. (2010). *Hoe maken we Hem in Godsnaam thuis zichtbaar?* M-thesen Tilburg University.
- Huber, M. (2013). Naar een nieuw begrip van gezondheid: Pijlers voor Positieve Gezondheid. *Tijdschrift voor gezondheidswetenschappen*, pp. 133–134.
- Huber, M., Jung, H. & Van den Brekel-Dijkstra, K. (2021). *Handboek Positieve Gezondheid in de Huisartsenpraktijk*. Bohn Stafleu van Loghum.
- Isarin, J. (2001). *De eigen ander. Filosofie van een ervaring*. Damon.
- Kenniswerkplaats Zingeving. (2025). *Thuis in kennis van zorg voor zingeving*. Opgehaald van Kenniswerkplaats Zingeving: <https://www.kenniswerkplaatszingeving.nl/>
- Lanser, A. (2000). *Geloven Leren. Een theoretisch en empirisch onderzoek naar wederkerig geloofsleren*. Vrije Universiteit Amsterdam.
- Netwerk Vitale Gelderse Vallei. (sd). *De Vitale Gelderse Vallei*. Opgehaald van <https://vitalegeldersevallei.nl/>
- Nu.nl. (2024, maart 2). Kwetsbare ouderen dreigen onverantwoord lang thuis te moeten blijven wonen. <https://nu.nl/>
- Onderwijsraad (2026). *Welzijn en Onderwijs*. Onderwijsraad.
- Pallialine. (2019). *Zingeving en spiritualiteit in de palliatieve fase*. Opgehaald van Pallialine: <https://palliaweb.nl.richtlijnen-palliatieve-zorg/richtlijn/zingeving-en-spiritualiteit>
- Paul, H. (2017). *Secularisatie. Een kleine geschiedenis van een groot verhaal*. Amsterdam University Press.
- Positieve Gezondheid. (2024). *Gezondheid is meer dan niet-ziek-zijn*. Opgehaald van Mijn positieve gezondheid: <https://mijnpositievegezondheid.nl/>

- Rijksoverheid. (2022). *Nieuw programma ouderenzorg: meer digitaal, meer thuis en meer eigen regie*. Opgehaald van Rijksoverheid: <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2022/07/04/nieuw-programma-ouderenzorg-meer-digitaal-meer-thuis-en-meer-eigen-regie>
- Rijksoverheid. (2024). *Zorg en ondersteuning thuis: wat doet de gemeente?* Opgehaald van Rijksoverheid: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/zor-en-ondersteuning-thuis/zorg-ondersteuning-thuis-rol-gemeente>
- Robson, C. (2002). *Real World Research*. Blackwell Publishing.
- Roor, B. & Van Duffelen (2023). *Heeft meedoen zin? Een praktisch-theologisch onderzoek naar de betekenis voor deelnemers van het meedoen in christelijke pioniersinitiatieven*. Ede: Christelijke Hogeschool Ede.
- Van Campen, C. (2020). *Gelukkig ouder worden in een veranderende samenleving. Een pleidooi voor zingeving en creativiteit*. Essay. Sociaal en Cultureel Planbureau, nr. 6.
- Van der Heul, I. & Meijer, A. (2014, september). Omgaan met levensvragen van ouderen. *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*.
- Van Vliet, L., R. Westendorp (2013). *Grijs is niet zwart-wit, ambities van 55+*. Medical Data.
- Versantvoort, M., Van der Meulen, M. & Iedema, J. (2024). Maatschappelijk onbehagen en de betekenis van religie. *NTT Journal for Theology and the study of Religion*, vol. 78.4, p. 253–281. <https://doi.org/10.5117/NTT2024.4.002.VERS>
- Van Baardwijk, J., R. Rosmolen (2015). *Zin in de ouderdom*. Skandalon.
- Verschuren, P., H. Doorewaard (2007). *Het ontwerpen van een onderzoek*. Boom Lemma.
- Vilans. (2022). *Kennisdossier domeinoverstijgend samenwerken*. Opgehaald van <https://www.vilans.nl/kennis/kennisdossier-domeinoverstijgend-samenwerken>
- Werkplaatsen Sociaal Domein. (2020). Opgehaald van <https://www.werkplaatsensociaaldomein.nl/>
- Westendorp, R. (2014). *Oud worden zonder het te zijn. Over vitaliteit en veroudering*. Atlas Contact.
- Wielhouwer, M. (2021, december 14). Zingeving in de thuiszorg. *Geron Tijdschrift over ouder worden & samenleving*.
- Wonen, Welzijn, Zorg Ouderen 2040, kennisplatform Utrecht Sociaal. *Ontwikkeltijd; verhalen van ouderen over zingeving*.

Bijlage 1a | Informatiebrief voor respondenten (kerken)

Betreft: Onderzoek naar zingeving en langer thuis wonen van ouderen

Beste meneer/mevrouw,

Wij zijn onderzoekers van de Christelijke Hogeschool Ede (CHE) en doen onderzoek naar hoe ouderen van 75 tot 85 jaar omgaan met zingeving. Een vraag die we daarbij hebben is welke rol de kerk speelt bij thema's die u bezighouden.

Wat bedoelen wij met zingeving?

Met zingeving bedoelen we alles wat het leven waardevol maakt en wat u een gevoel van hoop geeft. Dit kan bijvoorbeeld te maken hebben met uw geloof, relaties, maatschappelijke betrokkenheid, of andere zaken die voor u belangrijk zijn.

Wat houdt deelname in?

Als u meedoet heeft u met één van de onderzoekers een gesprek van ongeveer een uur. Het gesprek is op een dag, tijd en locatie die voor u prettig is. In het gesprek vragen we naar:

Wat geeft u betekenis in uw leven?

Hoe ervaart u steun vanuit de kerk/gemeente?

Welke ondersteuning zou voor ouderen nog meer van waarde kunnen zijn?

Waarom is uw deelname waardevol?

Uw deelname helpt ons begrijpen hoe ouderen omgaan met zingeving. Ook helpt het kerken om beter te weten wat voor ouderen belangrijk is. Uw inzichten dragen zo bij aan het welzijn van andere ouderen en de manier waarop kerken hierin een rol kunnen spelen.

Wat gebeurt er met mijn gegevens?

We maken een verslag van het gesprek en verwerken dit daarna in een onderzoeksrapport. In het verslag en het onderzoeksrapport vermelden wij geen persoonsgegevens. U kunt dus volledig anoniem meedoen aan het onderzoek. We gaan volgens de wettelijke richtlijnen met uw persoonsgegevens om.

Hebt u vragen over het onderzoek of wilt u zich aanmelden?

Als u nog vragen heeft of zich direct wilt aanmelden, kunt u zich melden via 06 54327748 of via Froukje@froukjedavidse.nl.

Met vriendelijke groet,

Onderzoekers van de Christelijke Hogeschool Ede
Froukje Davidse, Evelien van Duffelen, Jan Piet Vlasblom

Bijlage 1b | Informatiebrief voor respondenten (sociaal domein)

Betreft: Onderzoek naar zingeving en langer thuis wonen van ouderen

Beste meneer/mevrouw,

Wij zijn onderzoekers van de Christelijke Hogeschool Ede (CHE) en doen onderzoek naar hoe ouderen van 75 tot 85 jaar omgaan met zingeving. Een vraag die we daarbij hebben is welke rol het sociaal domein in Ede speelt bij thema's die u bezighouden. Denk daarbij aan wat de gemeente Ede doet voor het welzijn van burgers, bijvoorbeeld via sociaal werkers in de wijk of geestelijk verzorgers.

Wat bedoelen wij met zingeving?

Met zingeving bedoelen we alles wat het leven waardevol maakt en wat u een gevoel van hoop geeft. Dit kan bijvoorbeeld te maken hebben met uw geloof, relaties, maatschappelijke betrokkenheid, of andere zaken die voor u belangrijk zijn.

Wat houdt deelname in?

Als u meedoet heeft u met één van de onderzoekers een gesprek van ongeveer een uur. Het gesprek is op een dag, tijd en locatie die voor u prettig is. In het gesprek vragen we naar:

Wat geeft u betekenis in uw leven?

Hoe ervaart u steun als burger in de gemeente Ede?

Welke ondersteuning zou voor ouderen nog meer van waarde kunnen zijn?

Waarom is uw deelname waardevol?

Uw deelname helpt ons begrijpen hoe ouderen omgaan met zingeving. Ook helpt het sociaal werkers of geestelijk verzorgers in de gemeente Ede om beter te weten wat voor ouderen belangrijk is. Uw inzichten dragen zo bij aan het welzijn van andere ouderen.

Wat gebeurt er met mijn gegevens?

We maken een verslag van het gesprek en verwerken dit daarna in een onderzoeksrapport. In het verslag en het onderzoeksrapport vermelden wij geen persoonsgegevens. U kunt dus volledig anoniem meedoen aan het onderzoek. We gaan volgens de wettelijke richtlijnen met uw persoonsgegevens om.

Hebt u vragen over het onderzoek of wilt u zich aanmelden?

Als u nog vragen heeft of zich direct wilt aanmelden, kunt u zich melden via 06 54327748 of via Froukje@froukjedavidse.nl.

Met vriendelijke groet,

Onderzoekers van de Christelijke Hogeschool Ede

Froukje Davidse, Evelien van Duffelen, Jan Piet Vlasblom

Bijlage 2 | Toestemmingsformulier onderzoek 'Zin in senioriteit'

In onze informatiebrief heeft u kunnen lezen wat het onderzoek 'Zin in Senioriteit' inhoudt en wat het betekent om mee te doen. Als u besluit u om mee te doen moet u officieel toestemming geven via een toestemmingsverklaring. Deze vindt u hieronder.

Wat als u niet mee wilt doen?

Meedoen is vrijwillig. Als u niet wilt meedoen, dan hoeft u niets te doen. U hoeft niet te vertellen waarom u niet wilt meedoen. U hoeft ook niets te tekenen.

Wat als u tijdens het onderzoek wilt stoppen?

Als u tijdens het gesprek alsnog besluit dat u liever niet mee wilt doen kan dat ook. U hoeft dan niet te vertellen waarom u wilt stoppen. Wat we tot op dat moment bespraken nemen we dan niet mee in ons onderzoek.

Wat gebeurt er met de verzamelde gegevens?

We bewaren de verslagen van de interviews tien jaar op een beveiligde server van de CHE. Daarin staan geen persoonsgegevens. De audio-opnamen en persoonsgegevens worden vernietigd. De resultaten van het onderzoek worden gepubliceerd. Als u daarover bericht wilt ontvangen, kunt u dat aangegeven op de toestemmingsverklaring.

Goed om te weten

Dit onderzoek is gecontroleerd en goedgekeurd door de Ethische Commissie Onderzoek van de Christelijke Hogeschool Ede. Dit is een groep mensen die kijkt of het onderzoek volgens de wettelijke regels gaat.

Toestemmingsverklaring

Voor dat we het interview doen, vragen we u de onderstaande toestemmingsverklaring in te vullen en te ondertekenen. De onderzoeker zal daarvoor een geprint exemplaar meenemen naar het gesprek.

Meedoen aan het onderzoek

- Ik heb de informatiebrief gelezen en weet waar dit onderzoek voor is en wat ik ga doen.
- Ik weet *welke* onderzoeksgegevens worden verzameld.
- Ik weet *op welke manier* deze onderzoeksgegevens worden verzameld.
- Ik weet *hoe* mijn onderzoeksgegevens worden bewaard.
- Ik kies er zelf voor om mee te doen met dit onderzoek.
- Ik weet dat ik op elk moment kan stoppen met het onderzoek.
- Ik weet wat er gebeurt met de onderzoeksgegevens als ik stop.

Verwerken persoonsgegevens

Ik geef toestemming aan de onderzoeker om voor dit onderzoek mijn persoonsgegevens te verzamelen via een interview en audio-opname, te verwerken en veilig te bewaren.

Naam onderzoek: 'Zin in Senioriteit'

Naam deelnemer:

Datum:

Handtekening:

Terugkoppeling onderzoeksresultaten

De onderzoeker mag contact met mij opnemen voor terugkoppeling van de resultaten: mijn persoonsgegevens mijn naam, e-mailadres en telefoonnummer] worden hiervoor dan 1 jaar bewaard.*

Ja	Nee

**Je kunt deze persoonsgegevens altijd inzien, aanpassen, opvragen of laten verwijderen. Neem daarvoor contact op met de onderzoeker.*

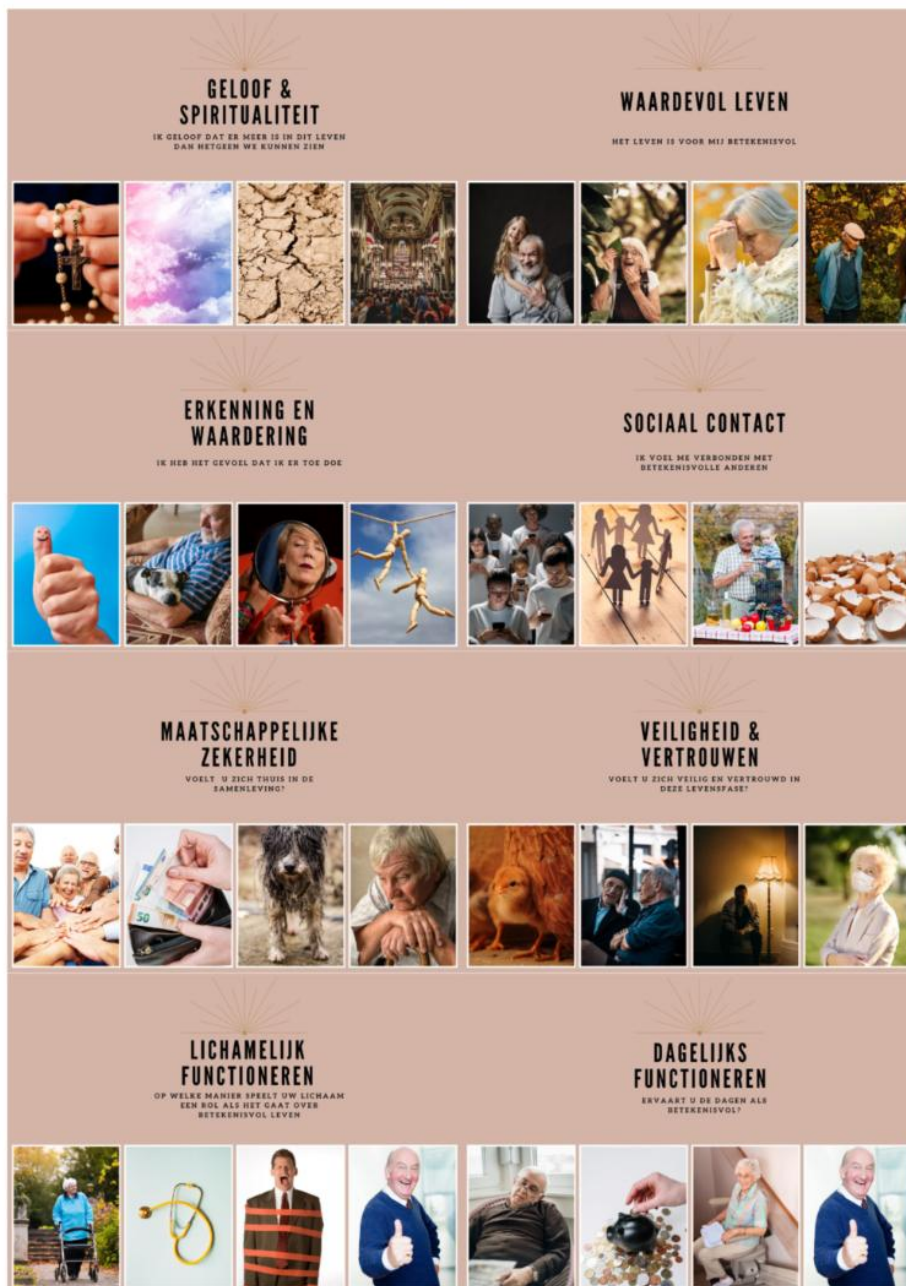
Klachten?

Als u klachten heeft over hoe wij omgaan met uw privacy of hoe wij u benaderen voorafgaand aan en tijdens het onderzoek, dan kunt u zich melden bij J.M. Abrahamse email: jmabrahamse@che.nl of telefonisch via de receptie van de CHE 0318 696 300

Bijlage 3 | Onderzoeksmethodiek – fotokaarten

In de afgelopen weken hebben zijn aanpassingen gedaan in de teksten op de gespreks- en indelingskaarten, om deze eenvoudiger en eenduidiger te maken. De nieuwste versie zal voor de ECO-vergadering van 12 juni 2025 aan de ECO worden toegestuurd. De 32 foto's worden voor de interviews (ten behoeve van **deelvraag 1 en 2**) per stuk afgedrukt, evenals de 8 themakaarten.

Gesprekskaarten

Inschalingskaarten

3

IK VOEL DAT IK OP DIT THEMA WEL MEER VOOR ANDEREN ZOU WILLEN EN KUNNEN BETEKENEN

2

DIT THEMA IS VOOR MIJ EEN KRACHTBRON. IK BEMOEDIG ANDEREN ER WEL EENS IN.

1

IK BEN HIEROVER POSITIEF GESTEMD

0

IK HEB HIER NIET ECHT EEN MENING OVER

-1

IK ZIT HIER WEL EENS OVER MEE, MAAR HET BRENGT MIJ NIET VAN MIJN STUK

-2

IK ZIT HIER REGEELMATIG MEE EN PRAAT ER OVER MET MENSEN OM MIJ HEEN. DAT IS VOOR MIJ VOLDOENDE

-3

DIT IS MOEILIK VOOR MIJ, IK ZOU HIEROVER GRAAG DOORPRATEN MET EEN PROFESSIONAL

Bijlage 4 | Ten behoeve van beantwoording deelvraag 3

SENIOR ADVIES

HOE ERVAREN DE OUDEREN DE BETROKKENHEID VAN SOCIALE ORGANISATIES BIJ UW ZINGEVINGSTHEMA'S?

.....
.....
.....

IN HOEVERRE SLUIT DIT AAN?

1--2--3--4--5--6--7--8--9--10

WELKE ADVIEZEN HEBBEN OUDEREN VOOR SOCIALE ORGANISATIES?

.....
.....
.....
.....
.....

WEET U WAAR U TERRECHT KAN WANNEER U VAST ZOU LOPEN IN UW ZINGEVINGSVRAGEN?

JA/NEE

Bijlage 5 | Flyer nazorg centrum Levensvragen in de Vallei

Geestelijke verzorging voor mensen thuis

'Wat is in mijn leven echt belangrijk?'

'Moet ik wel of niet voor deze behandeling kiezen?'

'Waarom overkomt mij dit?'

Uw verhaal kwijt kunnen met alle gedachten en gevoelens die daarbij horen

Levensvragen en zingeving

Iedereen kent momenten in het leven waarop je stilstaat bij belangrijke vragen. Vragen die kunnen gaan over leven en dood, geloof en ongelof, angst en vertrouwen, zaken uit het verleden, heden en toekomst. Deze levensvragen komen soms zomaar boven of ontstaan bij een bijzondere of ingrijpende gebeurtenis, zoals geboorte, dood, ziekte, beperking, verlies of trauma. Levensvragen raken aan inspiratie, levensbeschouwing, spiritualiteit, zingeving en waarden.

In gesprek met de geestelijk verzorger

Meestal kun je met deze vragen terecht bij je vertrouwde netwerk van familie, vrienden, collega's of een (geloofs) gemeenschap. Als dit netwerk ontbreekt of voor u niet de juiste plek is, is er Levensvragen in de Vallei. Onze geestelijk verzorgers bieden begeleiding, hulp en advies bij zingeving- en levensvragen aan mensen in de thuis-situatie.

Alles wat u bezighoudt kan onderwerp van gesprek zijn. Vaak zijn er geen kant-en-klare oplossingen. Het helpt om samen met de geestelijk verzorger uw gedachten en zorgen te ordenen. En zo weer opnieuw uw weg te vinden. Alles wat u vertelt, is vertrouwelijk.

Levensvragen in de Vallei

Levensvragen in de Vallei is een Centrum voor Levensvragen waarin geestelijk verzorgers professioneel samenwerken. Zij bieden begeleiding, hulpverlening en advisering bij zingeving en levensvragen. Iedere geestelijk verzorger heeft zijn eigen specialisatie en achtergrond. Zo kunnen we ondersteuning bieden die zo goed mogelijk bij uw wensen en behoeftes aansluit.

Alle betrokken geestelijk verzorgers zijn ingeschreven bij de Stichting Kwaliteitsregister Geestelijk verzorgers (SKGV), waarborg voor kennis en vakbekwaamheid.

Regio

Regio Gelderse Vallei omvat de volgende gemeenten: Barneveld, Ede, Renswoude, Rhenen, Scherpenzeel, Veenendaal en Wageningen. Daarnaast de plaatsen Renkum en Heelsum, Amerongen, Leersum en Overberg.

Meer

Naast individuele ondersteuning bieden wij de mogelijkheid van onder andere rouw-, lotgenoten- en mantelzorggroepen en een inlooppreekuur / luisteruur op verschillende plekken. En wanneer woorden ons ontbreken kan de geestelijk verzorger in afstemming met u gebruik maken van rituelen die kunnen ondersteunen bij zin- en levensvragen. Ook verzorgen wij diverse vormen van training en scholing voor vrijwilligers en professionals.

Kosten

Mede door financiering vanuit de overheid kan deze ondersteuning kosteloos aangeboden worden aan alle 50-plussers die steun zoeken bij het omgaan met zinnen levensvragen en mensen in de palliatieve fase en hun naasten. Wanneer u niet tot één van deze doelgroepen behoort, kan de geestelijk verzorger samen met u naar de mogelijkheden kijken.

Contact

Mensen die thuis wonen, kunnen zelf contact opnemen wanneer zij een gesprek willen met een geestelijk verzorger. Ook de huisarts of een andere zorgverlener kan u in contact brengen.

Telefoon: 06 5885781
 E-mail: info@levensvragenindevallei.nl
 Website: www.levensvragenindevallei.nl

*'Aandacht is voedsel voor de ziel
 onmisbaar als de liefde'*

Martinus van den Berg

Bijlage 6 | Datamanagementplan

Algemene informatie

Algemene informatie	Toelichting
1.1 Projectnaam	Zin in Senioriteit
1.2 Projectbeschrijving	Voor kerken en het sociaal domein in de gemeente Ede is onvoldoende duidelijk hoe ouderen van 75-85 jaar omgaan met zingevingsthema's, rond welke thema's ouderen iets voor anderen kunnen betekenen en rond welke thema's ouderen behoefte hebben aan (professionele) begeleiding, en of kerken en het sociaal domein daar adequaat bij aansluiten.
1.3 Coördinator	J.M. Abrahamse (lector)
1.4 Medewerkers onderzoek	F. Davidse, geestelijk verzorger Centrum voor Levensvragen W. van Duffelen, docent CHE J.A.P. Vlasblom, docent CHE C. van Eck (student CHE) I. ter Avelt (gepensioneerd zingevingcoach en onderzoeker)
1.5 Lectoraat	Informele netwerken en laatmoderniteit (W. Dekker) Verlangen naar het heilige (J.M. Abrahamse)
1.6 Startdatum project	1 september 2024 (onderzoeksplan schrijven) 1 juni 2025 (start uitvoering onderzoek)
1.7 (Beoogde) einddatum project	31 december 2025
1.8 Contact datasteward	Het datamanagementplan is op 6 juni 2025 verstuurd naar de datasteward van de CHE via datasteward@che.nl . N.a.v. de ontvangen feedback op 16 juni 2025 is het DMP verder aangescherpt.

Dataverzameling

Vragen	Toelichting
2.1 Ga je bestaande data hergebruiken?	☐ Ja (licht toe) ☒ Nee
2.2 Ga je nieuwe data verzamelen?	☒ Ja (licht toe) ☐ Nee Audiobestanden (MP3) + Tekstbestanden (Docx) Voor het magazine wordt gebruik gemaakt van het vormgevingsprogramma Canva met geanonimiseerde

	gegevens.
2.3 Worden er data verzameld die persoonsgegevens bevatten?	☒ Ja (licht toe) ☐ Nee Alleen bij de werving van respondenten worden persoonsgegevens verzameld voor het maken van de afspraak. Na het transcriberen van de interviews worden de audiobestanden verwijderd. Als een respondent geïnformeerd wil worden over de uitkomsten van het onderzoek, worden persoonsgegevens alleen voor dat doel voor 1 jaar bewaard (de respondent geeft dit aan op het consentformulier).
2.4 Hoeveel opslagruimte verwacht je nodig te hebben voor de data?	☐ 0 – 5 GB ☒ 5 – 10 GB ☐ 10 – 50 GB ☐ 50 – 100 GB ☐ >100 GB Ruimte nodig voor 20 audio's van ca. 1 uur + transcripten.

Documentatie en metadata

Vragen	Toelichting
3.1 Op welke wijze ga je data documenteren en beschrijven?	<p>De dataverzameling voor deelvraag 1, 2 en 3 wordt getranscribeerd vanuit audio-opnames met behulp van Amberscript.</p> <p>Extra toelichting: de onderzoeksmethode faciliteert een heel gestructureerde uitwerking van de interviews, waardoor een aanvullend data-analyseprogramma zoals Atlas.Ti niet noodzakelijk lijkt.</p>

Bijlage 7 | Frequentie van genoemde begrippen in antwoorden op open vraag

1. Verbondenheid en relatie

Kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen: 15
Sociaal contact: 6
Verbondenheid/verbonden zijn: 6
Familie: 4
Vrienden: 3
Relaties: 3
Saamhorigheid: 3
Erbij horen/geaccepteerd worden: 3
Onder de mensen zijn: 2
Contacten: 2
Jonge mensen: 1
Buurt: 1

2. Van betekenis zijn voor een ander

Van betekenis zijn/iets betekenen: 7
Helpen/elkaar helpen: 5
Steunen/anderen steunen: 4
Zorgen voor anderen/voor elkaar zorgen: 4
Nodig zijn: 3
Omzien naar elkaar/naar anderen omzien: 3
Bijdragen: 2
mantelzorg (partner/kleinkind): 2
Bemoedigen: 1
Anderen blij maken: 1
Geven en ontvangen: 1
Geld geven aan goede doelen: 1

3. Geloof, spiritualiteit en levensbeschouwing

Geloof: 11
Kerk: 5
Bijbel: 1
Bidden: 2
Leven in het geloof/geloof in de praktijk: 3
Zichtbaar christen zijn: 1
Verbondenheid met god: 1

Mystiek: 1
Hoop: 3
Levensvisie: 1

4. Levensopdracht en morele oriëntatie

Opdracht/levensopdracht: 4
Niet alleen voor jezelf leven: 2
Zien wat nodig is en daarnaar handelen: 1
Zinvol (niet leuk maar zinvol): 1
Boven het dagelijks bestaan uitstijgen: 1
Onderzoekend in het leven staan: 1
Morele houding (aardig zijn/iets gunnen): 2

5. Actief deelnemen aan het leven

Vrijwilligerswerk: 4
Deelnemen aan het leven/deel uitmaken van het leven: 4
Dingen doen: 3
Hobby's: 2
Je vermaken/leuk om dingen te doen: 3
Genieten: 2
Natuur: 2
Kunst: 1
Vieren: 2
Initiatief nemen/zelf initiatief nemen: 3
Innovatie inzetten voor verbinding: 1

6. Autonomie, regie en veerkracht

Regie over leven en sterven: 1
Gezond blijven (voor kinderen/kk): 3
Op de been blijven: 1
Volhouden: 2
Doorzettingsvermogen: 1
Moed: 1
Geen zorgen maken: 1

7. Omgaan met verlies, kwetsbaarheid en eindigheid

Verlies: 5
Zinverlies: 1
Gebrokenheid: 1
Overlijden partner: 1
Pensioen (verlies van rollen): 1

Het niet weten: 1

Handicaps: 1

Gezondheid (algemeen): 2

8. Dankbaarheid en waardering van het dagelijkse

Dankbaarheid: 4

Zin vinden in de dagelijkse dingen: 1

Thuis: 1

Prettig: 1

Bewondering: 1

Reflectie: 1

Enthousiast zijn over het leven: 1

9. Overdracht en nalatenschap

Levenswijsheid doorgeven: 1

Praten over wezenlijke dingen met (klein)kinderen: 1

Anderen inspireren: 1

Betrokken zijn bij kinderen (niet eigen): 1

Bijlage 8 | Handreiking codering Betekeniskompas

Compact Coderingssysteem

Onderzoek "Zin in Senioriteit"

SCORINGSSCHAAL (-3 tot +3)

| Score | Betekenis |

|-----|-----|

| -3 | Ik zit hier erg mee |

| -2 | Dit houdt mij regelmatig bezig |

| -1 | Dit houdt mij bezig |

| 0 | Ik weet het niet/n.v.t. |

| +1 | Wat dit betreft voel ik mij goed |

| +2 | Wat dit betreft help ik anderen weleens |

| +3 | Ik zou wat dit betreft meer kunnen betekenen |

THEMA'S (8)

| Code | Thema | Themakaart-stelling |

|-----|-----|-----|

| DF | Dagelijks Functioneren | "Ik ben tevreden over hoe ik het leven van alle dag kan invullen" |

| GS | Geloof & Spiritualiteit | "Ik geloof dat er meer is tussen hemel en aarde" |

| SC | Sociaal Contact | "Ik ervaar verbondenheid met anderen" |

| EW | Erkenning & Waardering | "Ik heb het gevoel dat ik ertoe doe" |

| ZO | Zelfontplooiing | "Ik heb het gevoel dat ik tot mijn recht kom" |

| MZ | Maatschappelijke Zekerheid | "Ik heb toegang tot voldoende middelen en ondersteuning" |

| LF | Lichamelijk Functioneren | "Ik heb vrede met mijn lichamelijk functioneren" |

| VV | Veiligheid & Vertrouwen | "Ik voel mij veilig in mijn omgeving" |

ASPECTEN PER THEMA (checkboxes)

DF - Dagelijks Functioneren

- Tijdsindeling
- Activiteiten/hobby's
- Zelfstandigheid
- Dagstructuur
- Energie/tempo
- Anders: ____

GS – Geloof & Spiritualiteit

- Godsgeloof
- Kerkgang
- Gebed/meditatie
- Spirituele beleving
- Twijfel/zoeken
- Anders: ____

SC – Sociaal Contact

- Familie
- Vrienden
- Buren
- Gemeenschap/vereniging
- Eenzaamheid
- Anders: ____

EW – Erkenning & Waardering

- Gezien worden
- Gewaardeerd voelen
- Nuttig zijn
- Erbij horen
- Zinvolheid
- Anders: ____

ZO – Zelfontplooiing

- Persoonlijke groei
- Talenten benutten
- Vrijheid/autonomie
- Creatieve expressie
- Levensdoelen
- Anders: ____

MZ – Maatschappelijke Zekerheid

- Financiën
- Zorg/hulpverlening
- Praktische ondersteuning
- Voorzieningen
- Informatie
- Anders: ____

LF – Lichamelijk Functioneren

- Gezondheid
- Pijn/klachten
- Mobiliteit
- Energie
- Acceptatie beperkingen
- Anders: ____

VV – Veiligheid & Vertrouwen

- Fysieke veiligheid
- Thuissituatie
- Buurt/wijk
- Emotionele veiligheid
- Vertrouwen in toekomst
- Anders: ____

CODES SENIOR ADVIES

ERVARINGEN (ERV-)

| Code | Betekenis |

|-----|-----|

- | AANW-POS | Positieve aanwezigheid/betrokkenheid |
- | AANW-NEG | Tekortschietende betrokkenheid |
- | AANW-AFW | Gebrek aan contact/bereikbaarheid |
- | TOEGANG-GOED | Weet waar heen, lage drempel |
- | TOEGANG-SLECHT | Weet niet waar heen, hoge drempel |
- | PASSEND | Ondersteuning sluit goed aan |
- | ONPASSEND | Ondersteuning sluit niet aan |

ADVIEZEN (ADV-)

| Code | Betekenis |

|-----|-----|

- | ADV-BEREIK | Meer zichtbaarheid/contact |
- | ADV-VORM | Specifieke activiteiten/bijeenkomsten |
- | ADV-PERS | Individueel maatwerk |
- | ADV-GROEP | Gezamenlijke bijeenkomsten |
- | ADV-THUIS | Thuisbezoeken |
- | ADV-PROF | Rol professional (geestelijk verzorger/sociaal werker) |
- | ADV-VRIJ | Rol vrijwilligers/lotgenoten |
- | ADV-INFO | Informatievoorziening verbeteren |

BIJDRAGE (BIJ-)

| Code | Betekenis |

|-----|-----|

| BIJDR-WIL | Wil graag bijdragen |

| BIJDR-ONWIL | Geen behoefte om bij te dragen |

| BIJDR-GESPRESK | Wil luisteren/praten met anderen |

| BIJDR-PRAKTIJK | Kan praktisch helpen |

| BIJDR-ERVARING | Wil levenslessen delen |

| BIJDR-BEPERKT | Wil wel maar beperkte mogelijkheden |

SIGNAALWOORDEN VOOR CODES

Ervaringen herkennen

AANW-POS: "ze komen regelmatig", "ik voel me gesteund", "er is contact"

AANW-NEG: "het is oppervlakkig", "niet echt betrokken", "ze doen wel iets maar..."

AANW-AFW: "ik zie niemand", "geen contact", "ik sta er alleen voor"

TOEGANG-GOED: "ik weet waar ik moet zijn", "laagdrempelig", "makkelijk te bereiken"

TOEGANG-SLECHT: "ik wist niet dat dit bestond", "weet niet waar heen", "hoge drempel"

PASSEND: "sluit goed aan", "past bij wat ik nodig heb", "precies wat ik zoek"

ONPASSEND: "niet wat ik zoek", "mist de kern", "voelt niet goed"

Adviezen herkennen

ADV-BEREIK: "meer zichtbaar zijn", "mensen moeten weten dat jullie er zijn"

ADV-VORM: "misschien een koffie-ochtend", "gezamenlijke activiteit", "bijeenkomst"

ADV-PERS: "iedereen is anders", "maatwerk", "persoonlijk contact"

ADV-GROEP: "samen met anderen", "groepsactiviteit", "elkaar ontmoeten"

ADV-THUIS: "gewoon langskomen", "aan de deur", "bij mij thuis"

ADV-PROF: "professional die tijd heeft", "deskundige begeleiding"

ADV-VRIJ: "gewone mensen", "lotgenoten", "vrijwilligers"

ADV-INFO: "ik wist niet...", "beter bekend maken", "informatie geven"

Bijdrage herkennen

BIJDR-WIL: "ik zou graag willen", "als iemand me nodig heeft"

BIJDR-ONWIL: "nee, dat is niks voor mij", "daar voel ik me niet toe geroepen"

BIJDR-GESPRESK: "ik kan goed luisteren", "praten met anderen", "oor te bieden"

BIJDR-PRAKTIJK: "boodschappen doen", "praktische hulp", "vervoer"

BIJDR-ERVARING: "ik heb veel meegemaakt", "levenslessen delen", "verhaal vertellen"

BIJDR-BEPERKT: "ik wil wel maar kan niet meer zoveel", "fysiek beperkt", "met spijt"

INTERPRETATIETIPS

Let op

- Emoties (verdriet, boosheid, blijdschap)
- Wat niet gezegd wordt (stiltes, vermijding)
- Context (eerdere uitspraken kleuren latere)
- Nuances ("Ja, maar..." ≠ "Ja")
- Bescheidenheid (veel ouderen minimaliseren eigen wensen)
- Indirecte formuleringen (wensen als suggesties)

Meerdere codes gebruiken

Respondenten zijn complex. Codes combineren mag: "AANW-POS, ONPASSEND"

Bij twijfel

Markeer oranje, bespreek in team. Twijfel wijst vaak op nuance in verhaal respondent.

Christelijke Hogeschool Ede | 2025

Bijlage 9 | Interviewprotocol

Vorbereiding: bellen voor een afspraak

Aandachtspunt: leg kort uit wat de bedoeling is, hoeveel tijd het kost en benoem dat het wenselijk is het gesprek 1 op 1 te kunnen voeren. Vergeet niet om het adres te vragen en geef je eigen telefoonnummer door voor het geval er iets tussenkomt vanuit de respondent.

- **Voorafgaand aan het onderzoek:** uitnodigingsbrief (zie bijlage 2a en 2b Informatiebrief).
- **Voorafgaand aan het interview:** toestemmingsverklaring (bijlage 3).

Voorafgaand aan het interview à uitleg over het onderzoek

Leg uit wat de bedoeling is en denk daarbij aan de volgende aandachtspunten:

- **Aanleiding voor het onderzoek (via informatiebrief/toestemmingsverklaring)**

Het is vanuit de werkplaats sociaal domein. Zingeving heeft hierin een belangrijke plek. Rol van de gemeente ten opzichte van het onderzoek. We interviewen mensen tussen de 75 en 85 in Ede en maken daarbij onderscheid tussen binnen en buitenkerkelijke ouderen. Eindresultaat is een senioradvies (aan gemeente, kerken en sociale organisaties) waarbij we ouderen zelf ook aan het woord willen laten over hun visie op hetgeen nodig is op het gebied van zingeving.

- **Interview**

Benoem dat het een interview betreft (via "vaste structuur"). Dat sommige thema's persoonlijk zijn en gevoelens kunnen oproepen. Als mensen door willen praten kan dit door een gesprek met het centrum voor levensvragen. Geef een folder mee.

- **Toestemmingsverklaring**

Laat het toestemmingsformulier ondertekenen

- **Hoe handelen bij dubbele betrokkenheid (sociaal domein + kerkelijk betrokken)**

Check bij aanvang interview of achteraf bij het Senior Advies. Bij dubbele betrokkenheid: bij wie zou je eerder aankloppen als leidend voor welke versie Senior Advies je invult?

Uitvoering interview

Audio-opnamen opstarten!

Stap 1: welkom + kort voorstellen

Neem even de tijd om het ijs te breken en kennis te maken. Vergeet niet om ook even wat over jezelf te vertellen, dit breekt het ijs.

Toelichting op: 'wat bedoelen wij met zingevingsvragen?'

Stap 2: open interview (deelvraag 1 en 2)

Kort inventariseren: met welke zingevingsthema's heeft u te maken in uw huidige levensfase en wie praat u over deze thema's? Dit kan later in het interview verdiept worden, het gaat om een eerste verkenning.

Hier kan al vrij snel de overstap gemaakt worden naar de het inventariseren van "zingevingsthema's" met behulp van associatiekaarten (**fotokaarten**).

Leg de **associatiekaarten** in willekeurige volgorde op tafel à deze zijn een hulpmiddel om het gesprek over de zingevingsthema's op gang te brengen.

- Laat de respondent fotokaarten kiezen om te omschrijven welke thema's voor spelen.
- Vraag de respondent per kaart te vertellen wat de kaart bij hem oproept.
- Check of je goed begrijpt wat de respondent bedoelt. Stel je eigen interpretatie eventueel bij zodat je zeker weet dat je het over hetzelfde hebt.

Stap 3: bordspel

*Toelichting: verder verdieping na eerste oriëntatie via open gesprek en associatiekaarten. We gaan nu kijken hoe u deze onderwerpen die u heeft ingebracht waardeert (als "steun nodig" naar "steun geven") met behulp van 8 **themakaarten**. Instructies voor de interviewer:*

- Leg het **spelbord** op de tafel zo dat de respondent dit goed kan zien
 - 3 velden gaan over positieve ervaringen rond zingeving;
 - 3 velden gaan over moeiten of vragen rond zingeving;
 - 1 veld is een neutraal veld (geen mening).
- Houd het stapeltje met de 8 **themakaarten** bij de hand. Deze themakaarten kunnen geplaatst worden op 7 velden (extra instructie voor onderzoeker: als er thema door de respondent is genoemd dat niet bij deze 8 past, mag je dit als apart onderzoeksresultaat rapporteren en wel uitvragen of dit bij +3 tot -3 in te delen is):
 - Leg uit wat de bedoeling is van de velden -3 tot +3.
 - Leg de 8 themakaarten één voor één op tafel. Lees de tekst op de kaart voor.
 - Vraag de respondent om de themakaart te leggen op de velden -3 tot +3 (doel is: ontdekken welke rol dit thema voor iemand speelt). Als de respondent niet kan kiezen, kan je ook eerst verder met een volgende themakaart.
 - Kijk samen met de respondent of een associatiekaart bij de themakaart past (zo helpen de fotokaarten om de themakaarten "in te kleuren").
 - Per thema vragen: kunt u daar iets meer over vertellen of een voorbeeld geven?
 - Herhaal dit voor alle 8 themakaarten en registreer de resultaten op het invulformulier ("invulschema").
 - **Afsluiten** met top-3 van thema's die het meest bepalend zijn in iemands leven (mag ook een top-2 of top-1 zijn).

Stap 4: Uitvragen "senior advies" (deelvraag 3)

Neem de tijd om samen om het formulier 'senior advies' in te vullen.

Werkwijze: vraag de respondent om zijn of haar visie te geven op:

- De manier waarop de kerk/het sociaal domein op een passende wijze vorm kan geven aan ondersteuning bij zingevingsvragen;
- Hoe de respondent zelf bij zou willen dragen en welke suggesties hij daarvoor heeft.

Stap 5

Vraag of de respondent alles besproken heeft wat hij wilde bespreken.

Afsluiting

Bedank voor de tijd. Als "ja" is aangevinkt in het toestemmingsformulier over terugkoppelen resultaten: uitleggen hoe teruggekoppeld gaat worden (onderzoeksrapport) en of iemand een uitnodiging wil ontvangen voor de afsluitende bijeenkomst. Vraag een evt. emailadres waar de uitkomsten van het onderzoek gedeeld kunnen worden.

Extra vraag

Als we een afsluitende bijeenkomst organiseren, zou u dan bereid om daaraan mee te werken?

Christelijke Hogeschool Ede

Adres: Oude Kerkweg 100, 6717 JS Ede

Telefoon: 0318 696 300

Onderzoek@che.nl

www.che.nl